

André Mária Irén

A majomkenyérfától az ördögbordáig

A gyimesközéploki általános iskolások jelenkori növényismerete

Az elmúlt 120 évben a Gyimesben kezdeményezett etnobotanikai kutatások egyike sem célozta meg a fiatalabb generációk (például az általános iskolások) ismereteinek feltérképezését. Következésképpen a gyimesi növényvilágot és a népi növényismeretet tárgyaló botanikai és etnobotanikai szakmunkák, a nemzedékek közötti tudástranszfer¹ csak ritkán és többnyire érintőlegesen tematizálták. Tanulmányomban² a gyimesközéploki Majláth Gusztáv Károly Általános Iskola nyolcadik osztályos tanulóinak jelenkori növényismeretét tárgyalom. Kutatásom elsődleges célja a korosztály éppen kiépülő növényismeretének feltérképezése volt. Ennek a tudáskészletnek az előfeltételezett heterogenitását³ hangsúlyozza az általuk említett, illetve a címbe beemelt két növénynev – a *majomkenyérfa* (afrikai baobabfa, *Adansonia digitata* L.) és az *ördögborda* (sasharaszt, *Pteridium aquilinum* L.) – is. A 14-15 évesek növényekkel kapcsolatos egyéni és általános tájékozottságát a 2017 őszén kérdőíves módszerrel felmért, valamint a 2018 februárjában és áprilisában félig strukturált interjúk során rögzített adatok alapján ismertetem. A kérdőívve szerkesztett kérdésekkel mindenekelőtt arra kerestem a választ, hogy a korcsoport tagjai milyen növényekre vonatkozó tudással és tapasztalattal rendelkeznek, ezeket az ismereteket kitől és milyen helyzetekben sajátították el, hol, hogyan, kivel és miért gyűjtenek növényeket, amennyiben gyűjtenek, illetve mikor és hogyan érvényesítik ezt a tudást a hétköznapijukban.

A kutatóponton és a vizsgálat tárgyának előtörténeteként először az intézményesített oktatás alakulástörténetének meghatározó mozzanatait, majd a korábbi, hangsúlyosan a 20. század második felében kivitelezett és az ezredfordulót követően sorra került etnobotanikai kutatások eredményeit tekintem át. A generációspecifikus növényismeretet taglaló második fejezetben, a kutatás menetének ismertetése mellett, az általános iskolások, illetve a szüleik és nagyszüleik növényismeretét

André Mária Irén (1995) – magiszteri hallgató, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, szirenkee@gmail.com

¹ A 'tudásátvitel' jelentésű kifejezés, értelmezésében, az 'átadás'-t és az 'átvitel'-t is magába foglalja. A *tudástranszfer* fogalomnak a filozófiai gyökerektől a mai, kognitív szemléletig ívelő jelentés- és használat történeti áttekintését lásd Molnár Gyöngyvér: *A tudástranszfer*. Iskolakultúra XII(2002). 65–74. A generációk közötti kommunikáció és tudástranszfer sajátosságait illetően pedig Dobos Csilla: *A generációk közötti kommunikáció és tudástranszfer sajátosságai*. Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények XI(2016). 29–39.

² A tanulmány a kolozsvári BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézetében 2018 nyarán megvédett szakdolgozatom átdolgozott változata. Irányító tanár: Czégényi Dóra adjunktus.

³ Ezt az előfeltevésemet, a tan- és szakkönyvek, valamint a tudománypszerszerűsítő kiadványok egyre növekvő méretű forgalmazása, valamint az internet elterjedése indokolja.

tárgyalom. A közép- és idős generáció tagjainak tudáskészletét, annak eredőjét, megalapozottságát, alkalmazását és átadását adatoló kérdőívek feldolgozásával mindössze a családi és az intézményesített szocializáció⁴ által alakított diák-növényismeret és -növényhasználat szegmentálhatóságának felmérését célozom meg. Éppen ezért, a tanulmány utolsó fejezetének két részegysége nem három generáció, hanem a diákok és a felnőttek – azaz: a szülők és a nagyszülők csoportos – növényismeretének összehasonlítására vállalkozik. Itt általánosan tekintem át a növényekre vonatkozó tudás generációkon átívelő azonos vagy hasonló elemeit, illetve a lokális tudásban⁵ kitapintható heterogenitás törésvonalai mentén körvonalazódó elhasonulásokat. Végezetül egy – mind a diákok, mind a felnőttek által – leggyakoribbként nevesített gyimesi növény, a *veresfenyő* (közönséges lucfenyő, *Picea abies L.*) etnobotanikai vonatkozásait részletezem.

Lokális előtörténetek és regionális tapasztalatok nyomában

Az intézményesített oktatás alakulástörténete Gyimesközéplekon

A gyimesközépleki intézményesített oktatás alakulását és nehézségeit áttekintve körvonalazódik, hogy a nehézségek, a külső szemmel negatív jellemzőnek tekintett oktatási problémák miként befolyásolták a 19. századtól kezdődően napjainkig a hagyományos tudás alakulását és változását.

A helyi elemi iskola története a 19. század elejére nyúlik vissza. Orbán Balázs jegyezte fel a gyimesi csángókról, hogy tapasztalatai alapján akkoriban igen kevés volt közöttük az írástudó ember, és „egyáltalában idegenkednek az iskolától elannyira, hogy gyermekeik iskolázására igen bajosan lehet rábírní, valamint a tudományokat nem kedvelik, ugy a mesterségeket, kézipart sem szívelik, nem gyakorolják”.⁶ Ugyanakkor ő számolt be arról is, hogy Gyimesközéplekon „1827-ben Szepesi és Kovács püspökök kegyajándékából épült templomuk többé a híveket befogadni nem tudván, azt megnagyították, önerejükön új papi, kántori lakot és iskolaházat építettek [...]”.⁷ Tankó Gyula szerint: [...] valószínűleg az 1853–54-ben[,] a mostani központi iskola (Megálló) közelében épült új iskoláról van szó”.⁸

⁴ Arra a „pedagógiai »szülőföldelv«-re alapozok, amelyet Hermann Bausinger (Eduard Spranger munkáira is alapozva) ekként értelmezett: „Ez az elv az – eredeti horizontok szétbomlásában tevékenyen részt vevő – oktatási intézmények közreműködésével vezet tudatosan vissza a horizontok által egykor lehatárolt térbe [...] Ez [...] gyakorlatilag azt jelenti, hogy a tradicionális javak (...) már egyáltalán nem tartoznak a gyermekek eleve adott külvilágához [...]”. (Hermann Bausinger: *A tér meghódítása*. = *Új: Népi kultúra a technika korszakában*. (Ford. Szijártó Zsolt.) Bp. 1995. 82.; vö. uo. 183. 106. jegyzet. Ugyanakkor a kultúra „posztfiguratív” válfaját is szem előtt tartom, amely Margaret Mead értelmezésében „az, amelyben a gyerekek elsősorban elődeiktől tanulnak”. (Margaret Mead. *Culture and Commitment: A Study of the Generation Gap*. New York 1970, idézi: Nyíri Kristóf: *Tanulás és tudás a mobil világban*. = *Az oktatás közügy. Zárókötet*. Szerk. Benedek András – Hunyady Györgyné. Bp. 2009. 194.; vö. Szabó Katalin: *A tudás globális piaca és a lokális tanulás*. *Közgazdasági Szemle* XLVI(1999). 278–294.

⁵ A lokális tudás (ang. *local knowledge*) etnobotanikai vonatkozásairól lásd Ina Vandebroek – Victoria Reyes-Garcia – Ulysses P. de Albuquerque – Rainer Bussmann – Andrea Pieroni: *Local knowledge: Who cares?* *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* VII(2011). 35.

⁶ Orbán Balázs: *Gyimesi szoros*. = *Új: A Székelyföld leírása II. Csík-szék*. Pest 1869. 76–85.

⁷ Uo.

⁸ Tankó Gyula: *A csángó és az iskola* [é. n.] (Forrás: http://www.gyimesimgk.ro/files/A_csango_es_az_iskola.pdf – Utolsó megtekintés: 2020. 02. 01.)

Utóbbira hivatkozva Antal Imre helytörténész⁹ is utalt a korabeli állapotokra, az első egyetemet végzett gyimesi személy, Tankó Károly továbbtanulásának körülményeit is részletesen felidézi. Forrásfeltárásából tudott, hogy 1894-ben a gyimesközéploki katolikus felekezeti iskolának 36 tanulója volt. 1918 és 1948 között „Gyimesközéplokon Sötétpatakszádjában, a vasúti állomás mellett és Hidegségpatakon román nyelvű állami iskolákban, a Megállónak nevezett falurészen pedig egy katolikus magyar felekezeti iskolában tanítottak”.¹⁰ 1940-től, Észak-Erdély Magyarországhoz csatolásával Gyimesben is új oktatás(politika)i lehetőségek adódtak. Középlokon 60 férőhelyes bentlakást alakítottak ki, ahol az iskolától távol lakók teljes ellátásban részesültek,¹¹ ezt azonban 1960-ban megszüntették. Mivel az 1985 őszen beindított román tannyelvű osztályba csak egy tanuló jelentkezett, annak működtetéséhez Gyimesbükkről hoztak diákokat, és bevett eljárás volt, hogy a magyar tannyelvű iskolákba román tanítókat helyeztek ki. Az 1986–1987-es tanévre már magyar nyelvű könyveket sem nyomtattak.

Szöcs János, a középloki iskola alapításáról, valamint annak 1825 és 1948 közötti működéséről írja: „[...] az elvont ismeretek [...] az iskolai oktatás, az írás-olvasás elsajátítása iránt ott, akkor alig mutatkozhatott igény”.¹² A csíksomlyói gimnázium korabeli anyakönyveiben, valamint a csíkszépvízi falujegyzőkönyvekben fennmaradt, forrásértékű bejegyzések alapján rekonstruálta, hogy 1823-ban Szepessy Ignác püspök gyimesi látogatása során az oktatás elindítására utaló ígéretekkel tett, és az iskola építésének befejezése 1824-re datálható, ahol már abban az évben egyházi emberek (többek között Bachman Ignác helyettes kántor) tanításával zajlott a decembertől márciusig tartó oktatás.¹³ Szöcs János a kevés adat ellenére is visszaigazoltnak véli, hogy az 1850–1860-as években Középlokon működött az elemi oktatás. 1868-ban, az első magyar tanügyi törvény szerint az addigi népiskolát hatosztályos iskolává alakították, és ezzel együtt kötelezővé tették a 6-12 éves korosztály beiskoláztatását. A magyar tannyelvű, jelenleg is működő középloki általános iskola alapítására vonatkozó adatokat a gyimesbükki *Historia Domusra* hivatkozva közli: „1900. év július 22-én Gróf Majláth Gusztáv püspök kiszállt Gyimesközéplokra Toldalagi Sámuel udvari káplánja kíséretében [és] az általa 7000 forint költséggel felépített iskolaházat ünnepélyességgel felszentelte.” A gyimesközéploki községi könyvtár létesítésére vonatkozó 1907-es képviselőtestületi jóváhagyást „a művelődés irányába tett lépés”-ként értékeli, de ő is beszámol azokról a terhes történeti változásokról, amelyek meglátása szerint hozzájárultak ahhoz, hogy „Gyimesközéplok, az egész Gyimesvölgye a művelődés, a tudomány terén inkább lemaradjon, mint előrelépjen”.¹⁴

Tankó Gyula¹⁵ szintén Orbán Balázsra hivatkozva idézi fel a 19. századi állapotokat. A korábban feltárt és hozzáférhetővé tett adatokra is alapozva, a középloki intézményesített oktatás

⁹ Antal Imre: *Gyimesi krónika*. Bp. – Buk. 1992. 105.

¹⁰ Uo. 111.

¹¹ Tankó Gyula erről a későbbiekben így ír: „Középlokon bentlakást létesítettek, ahol tanultak, étkeztek a távoli patakokról, sőt Felsőlokról is idehozott gyermekek. És ami a legfontosabb volt: ezek a gyermekek ingyen lakást és ételmet kaptak, délutánokon pedig tanítók vigyáztak rájuk, így tanulhattak másnapra. Soha, sem azelőtt, sem azután nem végzett egyetemet annyi tehetséges szegény gyermek, mint azokban az években!” (Tankó Gyula: *i. m.*)

¹² Szöcs János: *A gyimesközéploki iskola alapítása, története (1825–1948)*. Honismeret XXXI(2003). 53.

¹³ Vö. Tankó Gyula adatolásával, amely szerint „Gyimeslokon 1826-ban Bakmány Ignác a kántortanító”. (Tankó Gyula: *i. m.*)

¹⁴ Szöcs János: *i. m.* 58–62.

¹⁵ A gyimesfelsőloki származású helytörténész és nyugalmazott pedagógus a gyimesközéploki iskola igazgatója volt. Számos hosszabb-rövidebb cikke, tanulmánya mellett, több kötet szerzőjeként, Mihók Edit könyvtáros közreműködésével, Gyimesközéplok monográfiáját is közreadta. (Tankó Gyula – Mihók Edit: *„A gyimesi hegyek kőből vannak rakva”*. Gyimesközéplok monográfiája. h. n. 2014.)

1820-as évektől ívelő alakulástörténetének áttekintésekor ő az, aki közzéteszi az iskola egykori tanulóinak és oktatóinak a létszámváltozását is. Véleménye szerint a felekezeti iskolák 1948-as megszüntetését követően, amikor „minden elszigetelt patakra iskolaházakat építettek”, a megálló központi iskola mellett egy erős hálózat épült ki. Adatolása szerint a 8 osztályos iskolarendszert 1963-ban, az általános 10 osztályt 1971-ben tették kötelezővé.¹⁶ A 20. század második felében zajló oktatásügyi változások kapcsán az iskola 1976-os bővítéséről is beszámol. Számadatai alapján az 1984-85-ös tanévben a középközi iskoláknak 904 tanulója, 204 óvodása és 62 oktatója volt.¹⁷

1990-ben az iskola felvette építettjének, Majláth Gusztáv Károlynak a nevét.¹⁸ Az általános iskolában jelenleg 13 oktató irányításával 140 diák tanul magyar nyelven. Hét osztály működik, egy-egy osztályban 16-24 tanulóval. A diákok a földrajzórák keretében ismerhetik meg a különböző éghajlatok növényzetét, a növényvilág részletes tárgyalására, a növényismeret elmélyítésére pedig a biológiaórán kerül sor. A tanulók ezeket az ismereteket, tanrendi előírás szerint, ötödik osztályban sajátíthatják el.

Látható, hogy még az 1980-as években is nehézkesen működött a helyi intézményesített oktatás, hiszen erre csak kismértékben volt igény. 1986 és 1987 között nem volt magyar nyelvű oktatás, aminek hatására az alapvetően kevés létszámú diák sem vett részt az oktatásban. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a hétköznapi életnek igen kis részét képezte az iskolai oktatás, melynek okán a tudástranszfer elsődleges helye az otthoni, családi közeg volt. A hagyományos népi tudást ebben a közegben szerezhették meg a fiatalabb generációk, továbbá ez a tudás a természetközeli életmód szerves részét képezte.

1963-ban a 8 osztályos, majd 1971 után a 10 osztályos iskolarendszer kötelezővé tételével a természetismeretet és növényismeretet tárgyaló tantárgyak már hatást gyakoroltak a népi növényismeret alakulására. Napjainkra nemcsak a növényismeretet tárgyaló tantárgyak alakítják a növényismeret változását, hanem a diákok számára megszervezett kirándulások, versenyek, növényekkel kapcsolatos írások is. Ezek a Gyimesben nem őshonos növények ismertetésére is kiterjednek, így ez a hatás bizonyos mértékben átalakítja a fiatalok tudását és a hagyományos népi növényismeret az intézményesített oktatás által kiegészül.

Gyimes etnobotanikai kutatásának története és eredményei

A gyimesi etnobotanikai kutatások kezdete a 19. század végére tehető. Elsőként, 1897-es gyimesi tanulmányi kirándulásainak tudományos eredményeiről Wagner János botanikus számolt be, német, majd magyar nyelven. Adatai között ott szerepel a *borsfenyő* ('boróka', *Juniperus*), a *fenyő-bojt* ('fenyőcsoport'), a *fenyő-csalóka* ('toboz'), valamint a vörösfenyőt (*Larix*) megnevező *varjufenyő* is, de nem hiányzik felsorolásából a sasharaszt (*Pteris*) helyi megfelelőjeként jegyzett *ördögboroda* növénynev sem.¹⁹

¹⁶ Tankó Gyula: *A csángó nép és az iskola.* = Uő: *Öregek faggatása. Történelem, életmód, sors Gyimesben.* Csíkszereda 2008. 41.

¹⁷ Uo. 41.

¹⁸ Uo. 37.

¹⁹ Wagner János: *Eine Excursion in der Umgebung von Gyimes (Siebenbürgen).* Allg. Bot. Zeitschr. (1899). 3. 42–43; 4. 61–62; 5. 77–78; Uő: *Növény és állatnevek. 1. Csíkmegyeiek (Gyimes).* Magyar Nyelvőr XXVIII(1899). 142–143; Uő: *Újabb adatok hazánk flórájához.* Természettudományi Közlöny (Pótfüzet a 32. kötethez.) (1900). 1. 46–47.

Balogh Ödön 1932-ben megjelent tanulmánya, bár nem etnobotanikai indíttatású munka, a felsőloki és középloki – lakodalomra, ruházatra, vászonkészítésre, táplálkozásra, gazdálkodásra vonatkozó – adatok között növényekre és népi gyógyászatra vonatkozókat is közöl. A növények esetében három kategóriát, a virágokat, a konyhai növényeket és a gyümölcsféléket különíti el, ezeket felsorolásszerűen adatozza,²⁰ a népi gyógyászattal kapcsolatban pedig főként az állatgyógyászatban használatos növényekről tesz említést. A *Népies gyógymódok* alcím alatt tárgyalt betegségek és gyógynövények között az *ótváros* gyermek fürdővizébe tett *ótvárburján* (*Anthemis tinctoria*) mellett a mágikus gyógymódokra is akad példa, a megnevezett növények némelyike (pl. *ármoár*, *podballapi*, *reszflug*) pedig egy erőteljes román–magyar nyelvi kontaktushatásról tanúskodnak.²¹

Az első Gyimesről íródott, kifejezetten etnobotanikai tárgyú munka, Rácz Gábor és Holló Gábor közös vállalkozásaként, román nyelven jelent meg,²² melyben a népi gyógyászatban használatos növények kerültek előtérbe. Ebben alfabetikus sorrendben, először a latin, majd zárójelben a magyar növénynevek szerepelnek, továbbá a növény felhasználási módja is adatolt.

A népi gyógynövényeknek a hatástan alapján történő osztályozását elsőként elkészítő Kóczyán Géza és munkatársai 1974 augusztusában végeztek etnobotanikai kutatásokat a Gyimes-völgyében (Gyimesközéplak, Háromkút). Az ember- és állatgyógyászatban alkalmazott növényekre vonatkozó lokális tudás feltárását megcélzó kutatómunka eredményeit két tanulmányban tették közzé.²³ A 11 humán és 12 állati betegségcsoport szerint rendszerezett gyógynövényfajokat megnevező első tanulmányt követően a másodikban alfabetikus sorrendben, először a latin, majd a népi megnevezések szerepelnek, a mutatókban pedig 86 növény felhasználási módja is adatolt. Az általuk rövidnek minősített kutatómunka során összegyűjthetőnek bizonyult növénynevek alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a gyimesiek növényismerete gazdag.²⁴ Az 1970-es évek végén a jelenleg Bákó megyéhez tartozó Gyimesbükkön Rab János és társai kutattak. Tanulmányuk első része a földrajzi és a jellemző éghajlati viszonyokat mutatja be, ezt követi a kutatás, illetve a pontos adatok ismeretése. Megfogalmazódik, hogy a gyimesi csángóknak „népi kultúrájukban, így növényismeretükben is tükröződik a román néppel való együttélés, kapcsolat”.²⁵ A kutatómunka során 36 adatközlőtől növényismeretre vonatkozó adatokat gyűjtöttek, Szabó T. Attila és Péntek János

²⁰ Balogh Ödön: *Néprajzi jegyzetek a gyimesfelsőlóki és gyimesközéplóki csángókról*. EM XXXVII(1932). 332–353.

²¹ Uo. 353.

²² Rácz Gábor–Holló Gábor: *Plante folosite in medicina populară din Bazinul superior al Troțușului (Ghimes)*. = *Plantele medicinale din flora spontană al Bazinului Ciuc*. Red. Rácz Gábor. Miercurea-Ciuc 1968. 171–176.

²³ Kóczyán Géza – Pintér István – Szabó László: *Adatok a gyimesi csángók népi gyógyászatához*. Gyógyszerészet XIX(1975). 226–230; Kóczyán Géza – Pintér István – Gál Miklós – Szabó István – Szabó László: *Etnobotanikai adatok Gyimesvölgyéből*. Botanikai Közlemények LXI(1976). 29–35; Szabó László 2002-ben kalotaszegi adatokkal együtt gyimesieket is publikált: Szabó László: *Népi gyógynövény-ismeret Kalotaszegen és Gyimesvölgyében*. Turán XXXII(2002). 39–52.

²⁴ Kóczyán Géza – Pintér István – Gál Miklós – Szabó István – Szabó László: *i. m.* 30.

²⁵ Rab János – Tankó Péter – Tankó Magdolna: *Népi növényismeret Gyimesbükkön*. = *Népiismereti Dolgozatok 1981*. Szerk. Kós Károly – Faragó József. Buk. 1981. 23–38. A szerzők további, gyimesi adatokat is tartalmazó kutatásairól lásd: Rab János – Tankó Péter – Tankó Magdolna: *Növényismeretünk gazdag és pontos. Gyergyó és Gyimes*. Falvak Dolgozó Népe XXXVI(1980). 4; Tankó Magdolna – Ilyés Ágnes: *Növények, helynevek*. Falvak Dolgozó Népe XXXIV(1978). 5; Tankó Magdolna – Ilyés Ágnes – Sztóika Judit: *Gyógynövényismeret*. Falvak Dolgozó Népe XXXIV(1978). 4.

módszertani elveit követve,²⁶ a 250 növényfajt 12 csoportba rendszereztek. Adattáruk alfabetikus sorrendben először a latin, majd a népi növénynevet, továbbá a növény felhasználására vonatkozó adatokat tartalmazza. A Gyógyszerészet folyóirat hasábjain, egy évvel később, Rab János újabb népgyógyászati adatokat tett közzé.²⁷

Pálfalvi Pál 1968-tól végez jelentős etnobotanikai vizsgálatokat a környéken. Az etnobotanikai (és mikológiai!)²⁸ kutatástörténeti adatokat összesítő munkájában bemutatja a táj sajátosságait és az éghajlati viszonyokat, a völgy benépesülési folyamatát, illetve említést tesz az itt élők anyagi és szellemi kultúrájáról is.²⁹ Egy kutatástörténeti térképre vetítve áttekinthetővé teszi a botanikusok nevét és a megjelent publikációk idejét.³⁰ Alig egy évtizeddel később a Gyimesi-hágó környékének flóralistáját is közreadta.³¹ Ebben az adatgazdag munkában igen részletesen ír Gyimes földrajzi fekvéséről és természeti viszonyairól. Kutatásai során „az egyes taxonokkal kapcsolatosan feljegyzésre kerültek a termő- és élőhelyre, a lelőhelyre (helynév/földrajzi név), a populáció nagyságára vonatkozó adatok” is.³²

1990 után Ilyés Zoltán figyelemre méltó kutatásokat végzett a Gyimes völgyében, és megjelent publikációiban a kultúrföldrajzi jellegzetességeket és értékeket, továbbá a tájvédelemre és tájtervezésre vonatkozó ajánlásait is megfogalmazta. A gyimesi kultúrtáj fejlődését tárgyaló 2007-es munkájában arról értekezik, hogy a terület benépesülésével miként változott a táj, de a gazdálkodásról, a településszerkezetekről, a földhasznosításról, a tájhasználatról is ír, mindezek történeti változásaira is rámutatva.³³

²⁶ Szabó T. E. Attila – Péntek János: *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató*. Buk. 1976; Péntek János – Szabó T. E. Attila: *Egy háromszéki falu népi növényismerete*. Ethnographia LXXXVII(1976). 203–225.

²⁷ Rab János: *Újabb népgyógyászati adatok Gyimesből*. Gyógyszerészet XXVI(1982). 325–333.

²⁸ Elsőként Benkő Józsefet és Benkő Károlyt említi, akik a 18–19. században a szarvasgomba gyimesi fellelhetőségét és gazdagságát jelezték.

²⁹ Pálfalvi Pál: *A Gyimesek botanikai és etnobotanikai kutatásának története (Keleti-Kárpátok)*. Kanitzia IX(2001). 165–180.

³⁰ Uo. 173. Ugyanakkor kiemelt figyelmet szentel saját terepmunkáinak alapos adatolására is: „a több mint 200 adatközlőtől körülbelül 800 növényfajra gyűjtöttem adatokat, 3500 oldalnyi jegyzetet készítve; 60 tekercs fekete-fehér negatív filmen rögzítettem a terepen észlelteket (kb. 1500 használható filmkocka); kb. 200 rajtot készítettem a kerti virágok és temetői sírokra telepített virágegyütteseiről, termesztett növénytájfajtaik »népi génbankjairól« készítettem az adatközlők, gyűjtött anyag és filmek adattárát; kb. 80 fajt soroltam be a két példányban készülő herbáriumba; gyűjtöm a részletekre menő könyvészeti anyagot is.” (Uo. 177.)

³¹ Pálfalvi Pál: *A Gyimesi-hágó környékének flóralistája (Keleti-Kárpátok, Románia)*. Kanitzia XVII(2010). 43–75.

³² Uo. 46–47.

³³ Ilyés Zoltán: *Az agrártáj változásai a gyimesi csángók településterületén a XVIII. századtól napjainkig*. = *A táj változásai a Honfoglalás óta a Kárpát-medencében*. Szerk. Fülek György. Gödöllő 1997. 415–424; Uő: *A multietnikus gyimesi kultúrtáj. (Életmód és természeti környezet.) = Az együttlélés évezrede a Kárpát-medencében*. Szerk. Eperjessy Ernő – Grin Igor – Krupa András. Békéscsaba–Debrecen 1998. 294–299; Uő: *Gyimes településföldrajzi képe a 19. században*. = *A táj változásai a Kárpát-medencében*. Szerk. Fülek György. Gödöllő, 1999. 325–330; Uő: *A hadászati-védelmi objektumok rendszere és történeti rétegzettség a Gyimesi-szorosban*. = *Gyepük, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895-1920)*. Szerk. Frisnyák Sándor – Csihák György. Nyíregyháza–Zürich, 2004. 125–138; Uő: *Az identitás mint kistérségi erőforrás – Gyimes példája*. Kisebbségkutatás XIV(2005). 460–467; Uő: *Gyimes természeti adottságai, településtörténete, etnodemográfiája, kultúrtáji értékei és örökségesítése*. = *Társadalom és politika. Etnikai folyamatok Románia négy kistérségében*. Szerk. Neményi Ágnes – Bodó Barna – Ilyés Zoltán – Szász Alpár Zoltán – Veress Enikő. Kvár 2006. 84–155; Uő: *Identitás, kultúrtáj, örökségmenedzsmet. Szemponok Gyimes kistérségi erőforrásainak értékeléséhez*. = *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. Szerk. Bakó Boglárka – Szoják Szilvia. Bp. 2006. 45–65; Uő: *A tájhasználat változásai és a történeti kultúrtáj 18-20. századi fejlődése Gyimesben*. Eger 2007. (Disszertációk az Eszterházy Károly Főiskola Földrajz Tanszékéről 1.)

Antalné Tankó Mária saját környezetében kutatott, és 2003-ban a népi orvoslás területéről közölt adatokat. Munkájában a betegségeket számba véve ismerteti az orvoslásra alkalmas különböző növényeket, illetve azoknak a felhasználási módját.³⁴

Frendl Kata és Balogh Lajos 2004 júliusában Gyimesközéplekon végzett terepmunkájának fő célja azoknak a vadon termő növényeknek a feltérképezése volt, amelyeket ember- és állatorvoslás esetén használtak a helyiek, de nem maradt el a táplálkozásban és háziiparban használatos vadon termő növényekről való ismeretekre és azok felhasználásának módjaira való rákérdezés sem. Összesen 170 növényfajról jegyeztek fel adatokat, és 182 népi növénynevet dokumentáltak. Felhasználásuk ismertetésekor, a szín- és névanalógiát érvényesítő népgyógyászati példák mellett, kitértek a növényekhez fűződő hiedelemképzetekre is.³⁵

Kutatástörténeti szempontból igen jelentős Papp Nóra 2013-as tanulmánya, amely tájegységenként tárgyalja az 1960-as évektől Erdélyben kezdeményezett etnobotanikai kutatásokat és azok eredményeit. Ebben a gyimesi etnobotanikai jellegű kutatásokat külön alfejezetben összegezte.³⁶ A régió kronologikusan rendszerezett kutatástörténeti áttekintésében kutatónként pontosít, a kutatás évének, helyszínének, tárgyának, illetve céljának megnevezése mellett közli az adatközlők, illetve az összegyűjtött növényfajok pontos számát is.

Babai Dániel és Molnár Zsolt munkássága sajátos és meghatározó részét képezi a Gyimesben folyó etnobotanikai kutatásoknak. Napjainkban is zajló terepkutatásuk már az ezredforduló előtt elkezdődött. Molnár Zsolt egy 2010-es tanulmányában arra reflektál, hogy egy-egy ilyen jellegű kutatómunka során milyen szempontokat³⁷ érdemes a kutatónak szem előtt tartani, majd fajonként mutatja be azt, hogy az adatközlők miként határozták meg az egyes fajok termőhelyeit. A Hidegség pataki etnogeobotanikai kutatásukban arra fókuszáltak, „hogyan tudnak a gyimesiek a vadon termő növényfajok termőhelyi, élőhelyi igényeiről, valamint hogy milyen termő- és élőhelyeket különböztetnek meg”.³⁸ A 2005–2009 között lezajlott kutatás eredményeit összegző tanulmány 50 adatközlőtől gyűjtött adatfeldolgozásán alapszik, külön hangsúlyt fektetve az élő- és termőhelyek közötti különbségekre. A növényneveket, népi taxonómiát, az egyéni és közösségi növényismeretet bemutató tanulmányukban elsősorban a gyógynövényismeret, a vadon élő növények ismerete és ezek népi megnevezései kerültek előtérbe, összesen 235 népi növénynevet gyűjtöttek össze. A szerzők tereptapasztalata szerint „a legnagyobb tudású személyek a népi taxonok kb. 90%-át ismerik, de egy átlagos gyimesi is ismeri a 75-80%-ukat. A 12 éven aluli fiatalok növényismerete kb. fele a

³⁴ Antalné Tankó Mária: *Gyimes-völgyi népi gyógyászat*. Bp. 2003.

³⁵ Frendl Kata – Balogh Lajos: *Etnobotanikai és etnomedicinai adatok Gyimesközéplek térségéből*. Botanikai Közlemények XCI(2004). 147–148.

³⁶ Papp Nóra: *Etnobotanikai kutatások Erdélyben az 1960-as évektől napjainkig*. = *A test és a lélek orvosa. Grynaeus Tamás emlékkönyv*. Szerk. Barna Gábor – Kótyuk Erzsébet. Szeged 2013. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 33.) 32–54.

³⁷ A megnevezett szempontok, amelyeket egy etnobotanikai kutatás során érdemben érvényesíteni lehet: a termőhelyi megnevezések, a flóra tájleptéki változásai, a jellemző megfogalmazások, a tudatos ültetés vagy irtás, illetve együtt előfordulások. (Molnár Zsolt: *Gyimesi népi növénynevek és az egyes növényfajok termőhelye a tájban lakók szerint (előzetes adatok)*. = „Hol az a táj szab az életnek teret, Mit az Isten csak jókedvében terem” *Válogatás az első tízenhárom MÉTA-túrafüzetből 2003–2009*. Szerk. Molnár Csaba – Molnár Zsolt – Varga Anna. Vácrátót 2010. 216.)

³⁸ Babai Dániel – Molnár Zsolt: *Népi növényzetismeret II. Termőhely- és élőhelyismeret*. Botanikai Közlemények XCVI(2009). 145.

szüleikének, tudásuk inkább hiányos, mint téves.”³⁹ Eredményeik saját kutatásom szempontjából (is) rendkívül fontosak, mivel a generációk közötti tudásátadás folyamatát is példázzák.

2014-ben Babai Dániel, Molnár Ábel és Molnár Zsolt közös munkájának eredményeként látott napvilágot egy, a gyimesi hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás témakörét tárgyaló kötet. Ebben megfogalmazódik, hogy a természeti környezetre vonatkozó tudás is a szellemi kultúra részét képezi, melyet népi természetismeretként⁴⁰ vagy hagyományos ökológiai tudásként emlegetnek. Ennek a hagyományos ökológiai tudásnak a növény-, növényzet- és tájismeret egyaránt fontos részét képezi. A kötet részletesen tárgyalja a kutatási terület kiválasztását, bemutatja a tájat, annak történetét, majd a különböző élő- és termőhelyek növényvilágát tárgyalva egy-egy jellegzetes növényt részletesebben is bemutat, utalva azok használatára is. Véggkövetkeztetésük értelmében a gyimesiek több élő- és termőhelytípust különböztetnek meg egymástól, mint bármely eddig vizsgált közösség a világon.⁴¹

A gyimesi etnobotanikai kutatásokról megállapítható, hogy az 1960-as évek végétől az 1970-es évek végéig többen végeztek ilyen jellegű adatfeltárást. Ezek hangsúlyosan az ember- és állatgyógyászatban alkalmazott gyógynövényekre vagy a lokális (általános) növényismeretre fordítottak nagyobb figyelmet. Amikor a 2000-es években a vidék iránti érdeklődés megnőtt, az etnobotanikai kutatások is újra intenzívebbé váltak. A 21. század elején kezdeményezett kutatások a lokális növényismeret, illetve az ember- és állatgyógyászat mellett, a gazdálkodásra és a tájhasználatra, ugyanakkor a tájtervezésre és a tájvédelemre vonatkozó szempontokat is érvényesítenek.

Generációspecifikus növényismeret napjainkban

Módszertani megközelítés: a kutatás menete

A kutatás során érdeklődésem sokkal inkább az emberek növényekkel kapcsolatos tudása felé, mint magukra a növényekre irányult. Ebből adódóan kutatásom központi témája a növényismeret és a tudásátadás jelensége, folyamata volt. A célcsoport kiválasztása során a gyimesközéploki Majláth Gusztáv Károly Általános Iskola 8. osztályos tanulóira, valamint azok felmenőire esett a választás, azzal a céllal, hogy kérdőíves felmérés módszerével feltárjam a fiatal generáció növényekkel kapcsolatos tudását és annak forrásait. Minden diák egy kérdőívet töltött ki, további kettőt pedig hazavitt, hogy azt szülei és nagyszülei töltsék ki. A diákoknak összeállított kérdőív összesen 30 (10 zárt és 20 nyitott) kérdést tartalmazott. A felnőtteknek továbbított kérdőívben 34 (9 zárt és 25 nyitott) kérdés szerepelt. A kérdőív szerkesztésekor fontos szempont volt, hogy a kérdések könnyen megválaszolhatók legyenek, a válaszokban csupán saját tapasztalatokról, ismeretekről kellett beszámolni.

³⁹ Molnár Zsolt – Babai Dániel: *Népi növényzetismeret Gyimesben I. Növénynevek, népi taxonómia, az egyéni és közösségi növényismeret*. Botanikai Közlemények XCVI(2009). 117–143.

⁴⁰ Vö. Szabó László: *Népi természetismeret. = Folklor 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. (Magyar Néprajz, VII.). Szerk. Hoppál Mihály. Bp. 1990. 725–742.

⁴¹ Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt: „*Ahogy gondozza úgy veszi hasznát.*” *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben*. Bp.–Vácrátót 2014. 143.

A 2017 novemberében kitöltött kérdőívek adatainak összesítése és számítógépes feldolgoása után 2018 elején a megkérdezett diákok közül hárommal (két lánnyal és egy fiúval) személyes beszélgetésben, illetve félig strukturált interjúban érdeklődtem növényismeretükről.

Tanulókról és tanultakról: egy korcsoport növényismerete

A kérdőívvel arra kerestem a választ, hogy a középloki 14-15 éves korosztály milyen mértékű növényismerettel rendelkezik, ezeket az ismereteket kitől, kiktől sajátították el, ugyanakkor a tudástranszfer alkalmaira és módjaira vonatkozó kérdések is megfogalmazódtak. A kérdőíveket kitöltő 37 diákból 19 fiú és 18 lány, mind helyben nevelkedtek, jártak iskolába, és jelenleg is ott élnek, ami fontos szempontnak számított, mivel a lokális növényismeret felmérése volt a cél.

Az első, „bemelegítő” kérdés (*Van kedvenc növényed?*) célja az volt, hogy a diákok érzékeljék, a kérdőív kitöltése nem egy vizsgafeladat, a saját, hétköznapi életükben is használt tudásuk. A zárt kérdésre a válaszadók 86%-a igennel, míg 14%-a nemmel válaszolt. Ez arra enged következtetni, hogy a diákok nagy része számon tart bizonyos növényeket, amelyeket ismer, használ, és annak felhasználási lehetőségeivel, módjaival is él.

Ehhez kapcsolódott a következő kérdés, melyre csak az igennel felelők válaszolhattak. Ennél a nyitott kérdésnél kedvenc növényüket kellett megnevezniük. 19 diák, az igennel válaszolóknak 56%-a a rózsát (*Rosa*), 18-an (44%) pedig tíz másik növényt nevezett meg. Esetenként több növényt is felsorolnak, ezért a megnevezett növények száma nem egyezik a megkérdezettek számával.

Az ugyancsak kapcsolódó harmadik kérdésnél arra kerestem a választ, hogy a korábban megnevezett növényt miért tekintik a kedvencüknek. Mivel a legtöbben a rózsát nevezték meg, ők elsősorban az esztétikai funkciót tekintették szempontnak: „*nagyon szép és nagyon jó az illata*”, „*nagyon szép színe van*”, „*szép a színe, jó az illata*”. Három esetben az almafát (*Malus*) nevezték meg, mindhárom alkalommal fiúk. Elsősorban a felhasználhatóságát, a termését tekintették fontosnak: „*Azért a kedvenc növényem az almafa, mert gyümölcsöt termel*”; „*Azért a kedvencem, mert nagyon szeretem az almát.*”

A negyedik pontban minél több ismert növényt kellett megnevezniük. A megnevezett növények száma legkevesebb 8, a legtöbb 55 volt. A 37 diák összesen 127 növényt nevezett meg.⁴²

Ahogy az korábban más kutatók is megállapították, a gyimesi csángók az általuk ismert növényfajokat helyi neveikkel illetik.⁴³ A felmérésben részt vevő diákok bizonyos növényeket különböző névváltozatokkal illettek, így például a hivatalos nevén gyepürözsaként (*Rosa canina agg.*) ismert növénynek további hat névváltozatát írták le: *hecsellibokor*, *hecsedli*, *hecserli*, *csecsedli*, *csipkebokor*, *seggvakaró*.

Az előzőekhez kapcsolódó következő zárt kérdésben a diákoknak arra kellett válaszolniuk, hogy a felsorolt növényeket honnan ismerik. A válaszok alapján tudásukat leginkább az otthoni, családi közeg határozza meg és alakítja (66%).⁴⁴ A hétköznapi használatban, beszélgetésekben természetes módon megjelenik a hagyományos tudás alkalmazása, az ebbe való belenevelődés, ami biztosítja a fiatal generáció növényismeretre és -használatra vonatkozó tudását.

⁴² A diákok által növények közé sorolt gombákat külön táblázatban tüntettem fel.

⁴³ Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt: *i. m.* 33.

⁴⁴ Iskola (31%), egyéb helyek (3%).

A következő kérdéskörben arra kerestem a választ, hogy a diákok esetében a növényismerettel kapcsolatos tudásszerzést mennyire befolyásolja a tudomány, az erre vonatkozó irodalom. Először arra kérdeztem rá, hogy ismernek-e növényekről szóló könyveket. A 37 diákból 25 diák (68%) ismert, míg 12 (32%) – habár ötödik osztályában mindannyian tanultak növénytant – nem ismert ilyen tematikájú kiadványt. Az igennel válaszolók 76% használja, míg 24%, annak ellenére, hogy ismeri, nem használja ezeket a könyveket. Látható tehát, hogy a megnevezett növények javarészt a hagyományos népi tudás közvetítésével kerültek tudáskészletükbe.

A növényekről szóló könyvet ismerők 60%-a a biológia tankönyvet nevezte meg. A biológia tankönyv mellett további nyolc könyvcímet nevesítettek.⁴⁵ Arra vonatkozóan, hogy a növényeket tárgyaló könyvek miként vannak hatással a gyimesiek növényismeretére, Babai Dániel, Molnár Ábel és Molnár Zsolt megállapították, hogy „napjainkra a két tudásrendszer szétválaszthatatlanul egybefonódott. A tudomány hatását Maria Treben nagy sikerű gyógynövényes könyvei remekül illusztrálják, amelyek Európa-szerte írják felül a helyi növényneveket és gyógynövény-felhasználási eljárásokat.”⁴⁶ Az, hogy a könyvet használók – ez esetben a diákok – tudásába miként épülnek be az iskolában tanultak, illetve más könyvekből származó ismeretek, jól megragadható az egyik adatközlőmmel készült interjúból. Mivel egyedül ő nevezte meg a gyapotot, megkérdeztem, hogy honnan ismeri, és mire használják a növényt. Válasza: „A ruháknak a készítésére, ezt az iskolába tanultuk, de a könyveimben még azelőtt hallottam volt róla.”⁴⁷ Bár Maria Treben könyvét nem nevezték meg, a konkrét címet nem író diákok virágokról, teafüvekről, gyógynövényekről szóló könyveket említettek, így feltételezhető, hogy ez a könyv is használatban van.

A könyvek használatának leggyakoribb helyeként legtöbben az iskolát (50%) jelölték meg, 46%-uk azonban otthon, illetve máshol (4%) került kapcsolatba ezekkel a kiadványokkal. A más helyszínt bejelölők közül csak egy diák pontosított, aki egy táborban használt ilyen tematikájú könyveket. Az otthoni könyvhasználat a diákok egyéni érdeklődését látszik visszaigazolni.

Az említett könyvek használata esetében négy kategóriából választhattak, amelyeknek egyenként 3-3 alpontja volt. A válaszlehetőségekben az olvasás, a képek megnézése, a képek alapján a növények beazonosítása, illetve az egyéb kategória volt megjelölve, de többen az első három kategóriát jelölték be. A válaszok alapján arra következtethetünk, hogy a növényekről szóló könyvek olvasása legnagyobb mértékben (60%) az iskolában zajlik, ezt pedig az otthoni könyvolvasás követi (35%). A könyveket képnézés céljából leggyakrabban otthon (50%) forgatják, az iskolát 45%-uk és más helyet 5%-uk jelölt meg. A növények képek általi beazonosítására elsősorban otthon (56%) használják a kiadványokat. Ez rámutat arra, miként fonódik egymásba a hagyományos és a hivatalos tudás: a könyvek általi növénybeazonosítás a saját környezetben előforduló növényekre vonatkozik. A kérdésre válaszolók 33%-a az iskolában, míg 11%-uk máshol gyakorolt ilyen jellegű tevékenységet.

Az ezt követő, növénygyűjtésre vonatkozó összefüggő kérdéskörre adott feleletekből kiderült, hogy 95%-uk gyűjt növényeket, ami jól érzékelteti, hogy a fiatal generáció életének is szerves részét képezi a növénygyűjtés, így feltételezhető, hogy a gyűjthető növényeket, esetleg azok felhasználási módjait is ismerik. Az itt igennel válaszoló 35 diák három kategória (virágok,

⁴⁵ *A világ csodái* (1 diák), *A virágok élete, életműködése* (1), *A virágok fénykora* (1), *A virágokkal gazdag helyek* (1), *V-es biológia tankönyv* (15), *Növények világa* (1), *Rózsák gondozása* (1), *Természetismeret* (1), *Virágok élőhelye* (1).

⁴⁶ Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt: *i. m.* 19.

⁴⁷ Fiú, sz. 2003.

gyógynövények és ehető növények) közül választhatta ki, hogy milyen növényeket gyűjt a leggyakrabban. Az adatok határozottan azt mutatják, hogy leginkább a gyógynövénygyűjtés (51%) a jellemző, melyet a virágok (32%) és az ehető növények (17%) követnek. Míg a gyógynövénygyűjtés és annak használata a diákok hétköznapijaiban is megjelenik (pl. teafogyasztás), addig az ehető növények elsősorban a konyhára kerülnek, így ezek feldolgozásának és hasznosításának módja ebben a korban még kevésbé ismert. A begyűjtés idejét tekintve kiderült, hogy mind a virágokat, mind a gyógy- és ehető növényeket elsősorban a nyári évszakban gyűjtik be.

A következő, egy táblázatszerűen megszerkesztett, válaszlehetőségekkel ellátott zárt kérdés az említett növénykategóriák gyűjtésének gyakoriságát tárgyalta: 52% gyakran, 48% ritkán gyűjt gyógynövényeket. A virágok és az ehető növények gyűjtése esetén azonban kis százalékban megjelenik a „soha nem gyűjt” kategória. Az eddigi adatokból arra következtethetünk, hogy a középloki gyermekek esetében a gyógynövények ismerete, azok gyűjtése és felhasználása a népi növényismeret leghangsúlyosabb része.

A növények gyűjtési helyei, élőhelyei kapcsán 19 élőhely került említésre, egy diák pontos földrajzi megnevezéssel is szolgált (*Sije oldala* és *Nyires*). A fiatal generáció a különböző élőhelyeket nagyrészt a tájhasználatához kapcsolódva nevezte meg (pl. erdő, kaszáló, legelő, veteményeskert). Az élőhelyek megnevezése esetében fontos, hogy különbséget tudnak tenni mező, domb, rét és hegyoldal között. A legtöbben a növénygyűjtés helyszínéként az erdőt és a hegyoldalt nevezték meg. A növénygyűjtést gyakran nem egy személy végzi, a diákok 72%-a segítséggel gyűjt, míg 28% egyedül. A növénygyűjtésben elsősorban a közeli családtagok és barátok nyújtanak segítséget. A gyűjtögetés motivációi között első helyen szerepel a növények gyógyhatása, a virágok esetében viszont az esztétikai funkciót hangsúlyozták. A használati időszaknál csak a nagyobb kategóriák kerültek említésre, leggyakoribbként a téli évszakot, valamint a betegségek időszakát nevezték meg. Utóbbi esetben teafőzet formájában használják fel a gyógyhatású növényeket.

Az általuk leggyakrabban használt növények közül a következőket nevezték meg: *ezerjófű*, *citromfű*, *menta*, *hecselli*, *vérburján*, *málnalevél*, *cickafarok*, *kokojszakóró*, *kamilla*, *piros csalólóka*. Ezeket a népi gyógyászatban elterjedt növényeket elsősorban teafőzetként alkalmazzák, gyakran megfázás esetén.

A válaszokból az is kiderült, hogy a növények megismerése már egészen kicsi korban megkezdődik. Többen 5-7 éves korukban már hallottak a gyűjthető növényekről, de a diákok 5-11 éves koruk közé teszik a növényismeretük első emlékeit, és a tudástranszfer helyszíne elsősorban az otthoni, családi közeg, ahol a gyűjthető növényeket először ismertető személyek gyakran a szülők, illetve a nagyszülők. Ugyancsak az otthoni közeg a növényekről való beszélés leggyakoribb helyszíne, míg a leggyakoribb személyek, akitől a gyűjthető növényekről hallottak, ugyancsak a szülők és a nagyszülők.

A kérdőív rákérdezett a diákok által leggyakoribbnak és legritkábbnak vélt gyimesi növényre is. A leggyakoribbként a Gyimesben veresfenyőként (közönséges lucfenyő – *Picea abies*) ismert fenyőfajtát nevezték meg, míg legritkábbként a havasi gyopárt (*Leontopodium alpinum*) és a szedert (*Rubus*) említették. Ezt követően saját ismereteik és képességeik szerint az általuk leggyakoribbként és legritkábbként megnevezett gyimesi növényt kellett lerajzolják, ami remekül szemléltette, hogy a korosztály a megnevezett növényeket nem csak hallásból ismeri, sőt egy-egy diák azok jellemzőit és felépítését is részletesen lerajzolta, ami arra enged következtetni, hogy több alkalommal is kapcsolatba került az adott növényekkel.

Az utolsó két kérdésben a diákoknak az általuk legtöbb növényt ismerő személyt kellett megnevezniük, illetve megindokolniuk, hogy miért tekintik annak. A korábbi válaszok alapján arra számíthatnánk, hogy családtagot neveznek meg, de a legtöbb növényt ismerő személyként – tanulmányaira és jelenlegi szerepére hivatkozva – a biológiatanárnőt nevezték meg. A nagymamát, illetve általában a nagyszülőket 7-7 esetben tekintették jó növényismerőnek.

Az adatokat összegezve elmondható, hogy a helyi 14-15 éves korosztály számára a növényismeret és -gyűjtés nem egy idegen dolog, már egészen kis korban megismerkednek vele, azáltal, hogy környezetük a különböző élethelyzetekben állandóan használja a környezetének flóráját. Az adatokból az is kiténik, hogy minden másik növénycsoportnál ismertebbek a gyógynövények, illetve gyakoribb azoknak gyűjtése és felhasználása is. Használatukra főleg a téli hónapok, illetve betegségek idején, elsősorban teaformájában kerül sor.

A felnőttek két nemzedékének növényismerete

A felnőttek részére szánt kérdőíveket a diákok töltötték ki egy szülővel, illetve nagyszülővel, így a felmérésben egy családon belül három generáció képviseltette magát. A 74 megcélzott felnőtt közül 58 személy vállalkozott a kérdőív kitöltésére. 31 személy a középkorúak (szülők), 27 pedig az idősek (nagyszülők) közül került ki.

A diákok kérdőíveitől eltérően a felnőtteknek szántak 34 (9 zárt, 25 nyitott) kérdést tartalmaztak. Sok esetben előfordult, hogy több nyitott kérdésre nem adtak választ a kitöltők, ezért a válaszok száma nem egyezik meg a kérdőívek számával. A kitöltők 91%-a nő, 9%-a férfi, ami felveti azt a kérdést is, hogy miért éppen a nők töltötték ki nagyobb százalékban a kérdőíveket.

A diákokéhoz hasonlóan itt is a kedvenc növény megnevezésével kezdődött a felmérés. Erre a kérdésre a kitöltők 85%-a válaszolt igennel, 15%-a pedig nemmel. Leggyakrabban az *ezerjófűvet* (4), a *kamillát* (5), az *orchideát* (5) és a *rózsát* (8) jelölték meg. Az ezerjófű és a kamilla gyógynövények, így ezek feltehetően a gyógyhatásuk, illetve ízletes teájuk miatt népszerűek. A dísznövényként ismert orchidea és rózsza alighanem esztétikai funkciót töltenek be, szépségükért, illetve lakásdíszítő szerepük miatt kerültek a kedvencek közé, mivel arra a kérdésre, hogy a megnevezett növényt milyen okból tartja kedvenceként számon, a válaszadók a virágok szépségére, illatára hivatkoztak. A gyógynövények esetében a hasznosság volt az elsődleges szempont, azaz: „jó a teája”, „hasznos sokmindenre”, illetve „gyógyhatása miatt”.

A gyűjtésre vonatkozó válaszokból kiderült, hogy a megkérdezettek 97%-a szokott növényeket gyűjteni. Elsősorban a gyógynövények gyűjtése a jellemző, de kisebb számban előfordulnak a virágok, illetve az ehető növények is. Utóbbiak gyűjtési időszakának főleg a nyári, illetve az őszi és tavaszi hónapokat jelölték meg. A gyógynövények esetében a tavaszt, a nyarat és az őszt jelölték meg a gyűjtés időszakaként. Az intenzívebb gyűjtés pedig a nyári évszakra tehető.

A gyűjtés gyakoriságáról kiderült, hogy a kitöltők 50%-a gyakran, 33% ritkán, 17% pedig soha nem gyűjt ehető növényeket. A válaszadók 79%-a gyakran, 21% ritkán gyűjt gyógynövényeket. 45% gyakran, 48%-a ritkán, 7% bevallása szerint pedig soha nem gyűjt virágokat.

A növénygyűjtés helyére vonatkozó nyitott kérdés az élőhelyismeret sokszínűségét vizsgálta, a válaszadók összesen 13 élőhelytípust különböztettek meg egymástól. A válaszok közül egyetlen középgenerációs felnőtt pontos földrajzi megnevezéssel is szolgált (*Borjú-kert*). A leggyakrabban megnevezett élőhelytípusok közé a *mező*, az *erdő*, illetve a házat körülvevő *udvar* (kert) tartozik. Szintén nagy számban említették a *hegyet*, illetve a *kaszálót*.

A növénygyűjtés okára vonatkozó, szintén nyitott kérdésre kapott válaszok alapján összesen hét kategória különíthető el. Itt egy alkalommal találkozunk az ehető növényekre vonatkozó gyűjtési okkal, mely alapvetően a *táplálkozás céljából* történő gyűjtés. A válaszok túlnyomó része – nem meglepő módon – a gyógynövények gyűjtésének okát fogalmazta meg (*teának; gyógyhatása miatt; egészséges; szükség van rá* stb.). A virágok gyűjtése esetében azok szeretete és az esztétikai, dekoratív funkció került előtérbe.

A tizedik nyitott kérdés a növényhasználat idejét közelítette meg, és a válaszok alapján tíz növényhasználati kategória különült el. Az ehető növények esetében két jellegzetes válasz született, melyek azt mutatják, hogy ezeket főzéskor és begyűjtésükkor, ősszel használják. A legtöbb információ ez esetben is a gyógynövényekre vonatkozik (*amikor szükség, télen, betegség esetén, egész évben*). A virágok használati idejét jellegzetesen a nyári és tavaszi időszakokra teszik.

A felhasználás módjáról kiderült, hogy a gyógynövényekből készült tea főzet a legjellemzőbb. A gyógynövényeket frissen vagy szárított formában, de szirup, kompót, illetve dzsem formájában is hasznosítják. A virágok esetében kenőcsök és méz készítését említették.

A kitöltők összesen 128 növényt, illetve 5 gombafajtát neveztek meg.

A növényekre vonatkozó tudás megszerzését tárgyaló kérdésekből kiderült, hogy a felnőttek is elsősorban az otthoni környezetben sajátították el ezeket az ismereteket. A kitöltők 79%-át tanították otthon, míg 21% állítása szerint az iskolában sajátította el a növényekkel kapcsolatos tudását. Az iskolai oktatást minden alkalommal a középgeneráció tagjai nevezték meg. A „kíváncsi voltam, megkérdeztem” kategóriában szintén az otthon lett megemlítve a legtöbb alkalommal (81%), az iskolában, kérdés útján elsajátított tudást a kitöltők 16%-a említette, míg 3% a máshol lehetőséget választotta. Az otthoni beszélgetések során elsajátított növényismeret a válaszadók 88%-ára, míg az iskolai beszélgetések alatti növényismeret-szerzés csak 12% esetében jellemző. Ezekből az adatokból arra következtethetünk, hogy a növényekről való beszélés, a növényismereti tudás átadása szerves részét képezte a gyimesi ember életének.

A növényekkel való első találkozás emléke a felnőtt kitöltők esetében is a gyermekkorra vezethető vissza. 43 személy írta azt, hogy gyerekkorában hallott először gyűjthető növényekről. Egyesek pontosabban is behatárolták ezt a korszakot, 4-6, illetve 7-8 éves korukra téve a növényismeret elsajátításának idejét. Olyan válaszok is érkeztek, amelyek azt igazolják, hogy csak szükség idején, azaz betegség esetén ismerték meg az egyes gyógynövényeket, de arra is akad példa, hogy a kitöltők nem emlékeztek pontosan erre az időszakra, vagy mert túlságosan távoli, vagy mert nem volt meghatározó jelentőségű az életükben.

A gyűjthető növények megismerésének helyeként leggyakrabban az otthont nevezték meg (45 személy), de előfordult a *biológiaóra, iskolában, begyűjtéskor, nagyszülőknél* és a *szomszédban* megjelölés is.

A növényeket elsőként ismertető személyekként a legtöbb alkalommal (29) a szülők, illetve a nagyszülők (17) lettek megnevezve. Egyesek pontosan megjelölték, hogy melyik szülőről van szó, így tíz alkalommal nevezték meg az anyát, míg az apát csupán egyszer. A nagyszülők esetében hasonló az arány: a nagymamát hat alkalommal, a nagyapát viszont egyetlen alkalommal sem nevezték meg. További gyakorlatként lejegyzésre került a szomszédtól, az orvostól, valamint a tanároktól való informálódás, ám ezek említésének száma elenyésző. Úgy tűnik a növényismeret és -használat, így a növényekkel kapcsolatos tudás átadása is elsősorban a nők feladata volt.

A megnevezett növényekről az iskolában (6 alkalommal), a szomszéd háztartásban (4), a fonóban (2), a kalibában⁴⁸ (1), a nyári szénagyűjtés pontosan meg nem határozott helyszínén (4), illetve otthon (45) hallottak. A hagyományos növényismeret továbbadásában tehát az otthoni környezet bizonyult a legmeghatározóbbnak.

A növényekről leggyakrabban beszélő személyként a *szülőket* nevezték meg, azonban ez az adat a többihez képest nem kimagasló, hiszen a *nagyszülőktől*, a *biológianárnőtől*, a *szomszédoktól*, az *idősebbektől*, az *édesanyától*, a *nagyapától* való tanulás is közel azonos számban volt jelen.

A felnőttek 57%-a ismer növényekről szóló könyveket, 43% viszont nemmel válaszolt. Ha a könyvek hasznosítását tekintjük, akkor azt látjuk, hogy a kitöltők az esetek 64%-ban alkalmazzák ezeket a könyveket, míg 36%, annak ellenére, hogy ismeri és hallott ilyen jellegű művekről, nem használja azokat. A növényekről szóló könyvek nevesítéskor Maria Treben nagy sikerű, az *Egészség Isten patikájából*⁴⁹ című gyógynövényes könyvét említették a legtöbben (18 alkalommal). A biológiakönyvet 6-an említették, de előfordult az általánosságban jegyzett *gyógynövényekről szóló könyvek* megnevezés is a válaszok között. Az *Ehető gombák*, *Ehető és mérgező gombák* és *A gyógynövények* címet viselő könyvek esetében több kiadvány is felmerülhet. Egy alkalommal említésre került az „*Ahogy gondolja úgy veszi hasznát*” *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben* kötet, és szintén egy alkalommal szerepelt *A bükki füvesember gyógynövényei* című könyv is.⁵⁰

Már a címek alapján szembeötlő, hogy a gyógynövényekről szóló kiadványok vannak előtérben. Ezt igazolja vissza a könyvek használatának ideje is, mivel ezeket a könyveket leginkább betegség idején veszik kézbe, hogy házi gyógymódok alkalmazásában nyújtsanak segítséget. Ezáltal az addig alkalmazott hagyományos tudás átalakul, kiegészül. A könyveket akkor is igénybe veszik, ha nem ismernek eléggé egy növényt, vagy nem biztosak egy-egy növény használati módjában, hatásában. További használati alkalmakra adott válaszok: *rendszeresen, receptek miatt, gyerekkortól kezdve, amikor szükséges*.

A leggyakoribb és legritkább gyimesi növény megnevezésénél a felnőttek esetében nagyon széles a skála, de a diákok válaszaikhoz hasonlóan a *veresfenyőt* nevezték meg a leggyakoribb növényként. A *veresfenyő* mellett gyakran említett növény a *cickafarok* (6), a *kamilla* (4), a *kokozakóró* (7) és a *vérburján* (4). Legritkábbként megnevezett a 15 alkalommal ekként említett *havasi gyopár*.

A hagyományos népi növényismeret továbbadására vonatkozóan kiderült, hogy a válaszadók 81%-a megosztja tudását másokkal. A tudástranszfer leginkább a családi körben zajlik, az idősebbek elsősorban gyerekeiknek, unokáiknak igyekeznek ezt a tudást átadni. Azonban a hétköznapi diskurzusok részeként rokonokkal, szomszédokkal, barátokkal is gyakori az erről való beszélés. A válaszok alapján növényekről való beszélés idejét az éppen aktuális, témára vonatkozó kérdés határozza meg. Ugyanakkor a növénygyűjtés során, betegség esetén, de leggyakrabban használat közben, előtt vagy után jellemző a növényekre vonatkozó tudás megosztása,

⁴⁸ 'nyári szállás'

⁴⁹ Nagy sikerű gyógynövényes könyve 1980-ban jelent, mely Európa-szerte több mint 4 millió példányban kelt el. 1985-ben a könyvet már a 24. kiadásban adták ki. A könyv magyar fordítása 1990-ben jelent meg. Lásd Maria Treben: *Egészség Isten patikájából. Tapasztalatok gyógynövényekről és tanácsok felhasználásukhoz*. h. n. 1990. (HUNGA Print Könyvek.)

⁵⁰ Szabó György – Lopes-Szabó Zsuzsa: *A bükki füvesember gyógynövényei*. (Magánkiadás.) 2008.

a gyűjtendő vagy az éppen gyűjtött növényekről való beszélés. A tudástranszfer leggyakrabban szóban, az orális kommunikációs regiszterében történik. A tudásátadás módjával kapcsolatosan az egyik kérdőívben a következő válasz volt olvasható: *Elmondom, amit tudok róluk, mire hasznos, mire jó, és mik az ellenhatásai*. A tudás megosztásának célja, hogy a fiatal generáció is megismerje azokat a növényeket, amelyek a hétköznapi egészségügyi problémákra megoldást jelentenek. A legnagyobb számban a tanítás, tudásmegosztás szándékára vonatkozóan a *jó szándékkal* való közlést említették, melyet a *segítő szándékkal* történő megosztás követ. Fontosnak tartják azt is, hogy a növények ismerete, használata a következő generációk számára is megteremtse a lehetőséget azok hasznosításához. A tudástranszferre vonatkozó konkrét vélemények csupán egy-egy alkalommal említődnek: *tanulják meg, adják tovább a tudást*.

A legtöbb növényt ismerő személy megnevezésénél a nem, az életkor és a foglalkozás pontosítása volt az elsődleges, vagyis nem volt szükséges nevesíteni az adott személyt. A nemi megoszlást tekintve nagyobb számban (11 alkalommal, ebből 9 alkalommal meghatározva a nemet, életkort és foglalkozást) nőket neveztek meg. Az életkort tekintve gyakrabban a 60 és 80 év közötti idős nőket említették. A foglalkozások esetében a *gazdálkodó, háziasszony, erdész, tanár, plébános* megnevezések voltak a leggyakoribbak, tehát a helyi értelmiségi is helyet kapott ebben a felsorolásban. Öt alkalommal nevesítettek. A legtöbb növényt ismerő személyeket azért tartják azoknak, mert érdeklődésükből kifolyólag tapasztalataikat és ismereteiket gyarapították. Ennek a tudás- és tapasztalatgyarapításnak két vonulata látszik megjelenni a válaszokban: (1) érdeklődés, kérdés útján való tudásszerzés, (2) olvasás útján történő tudásszerzés. Többen az idős korra hivatkozva jegyzik meg, hogy mivel az illető sok mindent átélt és tanult az idők során, ezért ő nagyobb tudással rendelkezik.

A közép- és idősebb generáció véleménye szerint legkevesebb tudással a fiatal generáció rendelkezik, a gyerekek, az unokák. Több alkalommal egy adott személyt foglalkozásából adódóan neveznek meg mint kevés növényismerettel rendelkezőt. Ugyanakkor a kevés növényismeret oka a tapasztalatlanság, illetve a természetben eltöltött kevés idő, olykor a téma iránti érdeklődés hiánya.

Heterogén környezetismeret és homogén növényhasználat

Három generáció változó növényismerete

A növényismereti adatokat összehasonlítva, azok összefüggéseit, hasonlóságait és különbségeit, illetve mindezek okait elemezve, fontosnak vélem, hogy a nemi megoszlás teljesen eltérő a diákok és a felnőttek esetében. Míg a diákok esetében közel azonos volt a megoszlás, addig a felnőttek esetében 91%-os arányban nők töltötték ki a kérdőíveket. Az adatok szempontjából ez az eltérés nem okoz hátrányt, mivel a tanítás folyamata a gyimesi közösségekben elsősorban az anyák feladata, és ők azok, akik a növényismeret és -használat terén otthonosabban mozognak, és ezt a tudást a hétköznapi életben is alkalmazzák.

A kimutatás – arra vonatkozóan, hogy van-e vagy nincs kedvenc növénye az adott személynek – összességében arra enged következtetni, hogy a három generáció nyilatkozó tagjainak többsége számon tart valamilyen számára kedves növényt. A felnőttek és diákok esetében viszont már különbségek észlelhetők, mivel a diákok több esetben virágokat neveztek meg, a felnőttek pedig gyógynövényeket részesítettek előnyben.

Mindegyik korosztály esetében a leggyakrabban gyűjtött növények a gyógynövények, viszont a diákok esetében ezt a kategóriát szorosan követik a virágok, amelyben esztétikai indokltsága mentén kiemelt figyelmet kapott a rózsa. A felnőttek esetében az adott növény használatossága a hangsúlyosabb, esetükben az ehető növények gyűjtése is hangsúlyos.

Bizonyos kérdések kapcsán hangsúlyosan hasonló mindhárom generáció válasza, így a növénygyűjtésre vonatkozó adatokból kiderül, hogy mindegyik generáció végez ilyen jellegű tevékenységet. A diákok kérdőívéből kiderül, hogy a fiatalok 72%-a nem egyedül, hanem segítségével gyűjt növényeket (barátokkal, szülőkkkel, testvérekkel, nagyszülőkkkel).

A mindhárom generáció esetében gyakorinak mondható gyógynövénygyűjtéssel szemben az ehető növények esetében észlelhetők leginkább eltérések. Az ilyen – akár termesztett, akár szabadon termő – növények különböző formában való feldolgozása kétségkívül a felnőttek és főképpen a nők feladata. Tény, az adatok jelentős része nőktől származott.

A megnevezések kapcsán megjegyzendő, hogy a diákok és a felnőttek kérdőíveiben a növénynevek felsorolása esetében két különböző kérdés szerepelt. A diákok esetében az volt a feladat, hogy minél több olyan növényt soroljanak fel, amelyet ismernek, míg a felnőtteknek olyanokat kellett nevesíteniük, amelyeket használnak. Mindkét csoport növénymegnevezéseinek száma közel áll egymáshoz. Ha a használt növényeket nézzük, akkor szembevető eltéréseket találunk. Míg a fiatal generáció sok növényt ismer, de azoknak csak igen kevés százalékát használja, addig a felnőttek által felsoroltak alapvetően a rendszeres használat miatt lettek megnevezve.

A növénymegnevezés generációs különbségeit összehasonlítva jelentős eltéréseket láthatunk. A felnőttek 86 olyan növénynevet írtak le, amelyek a diákok növénynevei között nem szerepelnek. Azonban az összehasonlításkor azokat a növényeket is ide soroltam, amelyeket a két generáció nem ugyanazon névvel illetett, így például az alma és az almafa, illetve a *hecselli* (gyepürózsa) és a csipkebogyó úgyszintén külön csoportba került. Ebben az esetben az volt az elsődleges szempont, hogy az adatok úgy kerüljenek be a táblázatokba és az összegzésekre, hogy azok a kérdőívekben leírtakkal teljes mértékben megegyezzenek. Ennek okán ilyen jellegű eltéréseket tapasztalhatunk. A felnőttek adataiban a fűszernövények és a gyógynövények nagyobb számban jelennek meg, és ezek nagyrészt olyan növények, amelyek a táj szerves részét képezik, az ott élők ismerik őket, és ezáltal állandó használatban vannak. A felnőttek kevesebb gombát neveztek meg, ebből arra következtethetünk, hogy a felnőttek e két kategóriát jobban elkülönítik.

A diákok 87 olyan növényt neveztek meg, amely a felnőttek kérdőíveiben nem jelenik meg. Több fát, illetve több, a Gyimesben nem őshonos növényt nevesítettek. Utóbbiakat külső hatások (televízió, internet, könyvek) által ismerhették meg, továbbá az iskolai tanulmányok által folyamatosan bővülő ismereteik is szerepet játszhattak ebben.

Ha a három generáció növénynévadatait összességében tekintjük, akkor azt látjuk, hogy 48 olyan növény van, amely mindkét generáció növényismeretének részét képezi. Ebben az esetben nem lehet egy konkrét kategóriába besorolni ezeket a növényeket, hiszen mindegyik generáció megnevezett virágokat, gyógy-, ehető és nem őshonos növényeket is. Az adatok azonban, értelemszerűen, nem tükrözik híven a valóságot, feltételezhetően mindkét csoport növényismerete meghaladja a kérdőívben felsoroltakat.

A megnevezett élőhelyek három nagy csoportba sorolhatók, így léteznek makro-, mezo- és mikroélőhelyek. A makroélőhelyek nagy egységeket, egy-egy élőhelymozaikot, a leggyakrabban

előforduló mezoélőhelyek egy többé-kevésbé homogén vegetációs egységet jelölnek, a mikroélőhelyek pedig kis kiterjedésű, környezetüktől elütő élőhelyfoltok.⁵¹ A táj sokszínű használata során ezek az élőhelyek elkülönülnek egymástól, és az adott táj, illetve munkavégzés függvényében alakulnak és kapják megnevezéseiket. Ilyen például a legelő, amelyet az állatok legeltetésére tartanak fenn, és ennek az élőhelytípusnak megvannak a maga sajátosságai, így sajátossága és használata miatt elkülönül más élőhelytípusoktól. Az adatok meglepő módon azt mutatják, hogy a fiatal generáció több élőhelytípust különböztet meg, mint az idősebb generáció, azonban ez az adat kérdéses, illetve további kutatásokat kíván. Valószínűnek tartom, hogy a felnőttek csupán egy-egy jellegzetes élőhelyet neveztek meg, míg a gyerekek az iskolai környezetben arra törekedtek, hogy a lehető legtöbb olyan élőhelyet megnevezzék, amiről eddig hallottak, vagy kapcsolatba kerültek vele. A felnőttek héttel kevesebb élőhelyet neveztek meg, mint a gyerekek. Az élőhelyek nagyobb része makro- és mezoélőhely. A diákok adataiban a következő élőhely-megnevezések jelennek meg, amelyek a felnőttekben nem: *erdőszél*,⁵² *gyümölcsöskert*, *puszta*,⁵³ *Silye és Nyires, szántóföld*,⁵⁴ *veteményes*, *vizes hely*,⁵⁵ *völgy*. A felnőttek adatai a kevesebb élőhely-megnevezés miatt három olyan adatot mutatnak, amely a diákok említéseiben nem szerepelt: *Borjú-kert*, *falu*,⁵⁶ *nyároló*.⁵⁷

A tudástranszfer helyszíne szinte teljes mértékben megegyezik a különböző generációknál, hiszen ennek elsődleges helyszíne az otthoni környezet. Csupán annyi különbség látható, hogy amíg a diákok táborok keretein belül is ismerkedtek meg növényekkel, addig az idősebb generáció a tudástranszfer egyik helyszíneként a fonót említi. Az idők során alapjában véve nem változott meg nagymértékben ez a jelenség, csupán egy-egy közösség-szervező szokás maradt el, a fiataloknak pedig új lehetőségek adódtak. A tudásátadás folyamatában mindhárom generáció esetében a szülők, nagyszülők jelenléte, tanítása a jellemző. Alapvető hasonlóság, hogy a növényismeret elsajátításában az anyák játsszák a legnagyobb szerepet. A nagyobb növényismerettel rendelkező nők a növényismeret és -használat továbbörökítése által az idők során bekerülnek egyfajta társadalmi, közösségi kategorizációba, mely által egyfajta specialistaként tekintenek rájuk. Úgy gondolom, ebből az okból kifolyólag tartják a 60 és 80 év közötti nőket a legtöbb növényt ismerő személyeknek.

A kitöltött kérdőívek alapján jól körvonalazódik a tudástranszfer helye és annak szereplői, hiszen az idősebb generációk válaszaiból is kitűnt, hogy a növényismeret továbbadása folyamatos, az információ az idősebbektől a fiatalok irányába áramlik, nagyanyától lánynak és unokának adódik át. A külső hatások azonban egyre meghatározóbbak a fiatal korosztály életében, számos új lehetőségük adódik ismereteik bővítésére. Mindemellett a hagyományos népi növényismeret

⁵¹ Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt: *i. m.* 33.

⁵² „Jellegzetes, *Spiraea chamaedryfolia* uralta cserjés szegély vagy üde magaskórós szegélynövényzet termőhelye (*Telekia speciosa*, *Cirsium erisithales* stb.), ritkábban déli kitettségű, melegkedvelő erdőszegély *Brachypodium pinnatum*-mal.” (Uo. 158.)

⁵³ „A magasabb hegyek lapos platóin kialakított kiterjedt fátlan területek, amelyek a juhlegeltetés legfontosabb színterei; ruderális, taposott gyomtársulások uralkják.” (Uo. 158.)

⁵⁴ „Szántóföld, a burgonyatermesztés színterei, gazdag gyomflórával (a gabonaföldek a II. világháború után felhagyásra kerültek).” (Uo. 156.)

⁵⁵ „Vízhatás alatt álló, vízállásos, forrás-kibukkanások jellemezte termőhely.” (Uo. 162.)

⁵⁶ „Sík, a patakok által feltöltött völgyalj, a település és a legjobb termőhelyek területe.” (Uo. 162.)

⁵⁷ „Írtáseredetű (féltermészetes), gyepek, amelyeket legeltetnek, fajgazdagságuk elmarad a kaszálók diverzitásától.” (Uo. 155.)

továbbadása is élő, azonban a közösségek folyamatos apadása, a külföldre költözések, illetve a külföldön való gyermekvállalás miatt gyors iramban csökkenti a hagyományos tudásközvetítés lehetőségét.

Egy kulturális kulcsfaj példája: a gyimesi veresfenyő

A 37 diákból nyolc (21%) leggyakoribb gyimesi növényként a *vörösfenyőt*, további négy pedig (11%), a fajtát ugyan nem pontosítva, de a *fenyőfát*⁵⁸ nevezte meg, illetve rajzolta le. Nem véletlen, hogy az ezredfordulót követő kutatások által „generalista faj”-ként,⁵⁹ illetve a „kulturális kulcsfaj”-ok egyikeként⁶⁰ jegyzett és tárgyalt fenyőfajta, az általam vizsgált fiatal korosztály tudáskészletének is egyik leghangsúlyosabb eleme, hiszen a gyimesi tájban ma is mindenütt jelen van. A *veresfenyő*ként ismert és a szóbeliségben is ekként említett fenyőfajta a közönséges lucfenyő (*Picea abies* L.) a gyimesi emberek életvitelét meghatározó őshonos fa, mind a hétköznapiakban (pl. a gazdálkodásban), mind az élet egyes fordulópontjain (pl. a halottkultuszban), fontos szereppel bír.

A gyimesi emberek által használt sajátos megnevezések a fenyőfa két (növekedési) alakjának megkülönböztetését is jól érzékeltetik: azt, amelyik alacsony növésű és ágai a földig érnek, *bojtnak*, míg a sűrű és sötétebb erdőben növőt *szelhafának* nevezik. A két különböző megjelenésű egyedről az is jegyzett, hogy: „előbbi földig ágas, szabadabban nő, utóbbi hosszán ágítiszta”.⁶¹ S míg a többnyire vadászok ideiglenes fekvőhelytartozékként ismert *fenyőbojtról*⁶² még egy 20. század végi beszámolóban is ez olvasható: „Jólesik egy kerty a jóféle fenyővízből⁶³

⁵⁸ A *fenyő*, *fenyőfa* gyűjtőnév, amely nem fajt jelöl, hanem a többnyire örökzöld, jórészt tülevelű fákat. Lásd erről: Rácz János: *Fenyő* (szócikk). = Uő: *Növénynevek enciklopédiája. Az elnevezések eredete, a növények kultúrtörténete és élettani hatása*. Bp. 2010. 264. (A Magyar Nyelv Kézikönyvei, 19.)

⁵⁹ Babai Dániel – Molnár Zsolt: *i. m.* 150.

⁶⁰ Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt: *i. m.* 62–63.

⁶¹ Molnár Zsolt – Babai Dániel: *i. m.* 152.

⁶² Ennek a „földig ágas formá”-nak (Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt: *i. m.* 62.) a felhasználását illetően korábbi (19. és 20. századi) feljegyzések is tudósítanak, ezek a *fenyőbojtot* (ti. '1. fiatal fenyőfa; 2. fenyőág') ideiglenes szállás- és fekvőhelyek alaptartozékaként egyaránt említik. [Vö. '3. öt-hat fiatal fenyőfából álló csoport'. (Wagner János: *i. m.* 142.)] A Vadász- és Versenylap egyik székelyföldi vonatkozású adatolása szerint, például a Hargitán „[...] az egész kaliba csak könnyen egymásra rakott és egymásba kapcsolt fenyőfákból és fenyőágakból állott, tágas tért foglalva be és fenyőbojttal (így nevezik a székelyek a fenyőfa lomjait) jó sűrűn fedezve; [...] ágyainkat pedig szintén jó vastagon almozott fenyőbojtok és reá terített bundáink képezték.” (Gr. K. V.: *Vadpáva-vadászat a Hargitán*. Vadász- és Versenylap VIII(1864). 268.) Ugyanezen lap egy későbbi számában ez olvasható: „[...] kereken e tűzhely körül pedig fenyőbojttal kitöltött, keleti kényelmet nyújtó[!] pamlagok improvizáltak.” (Gr. B. G.: *Siketfajd-vadászat a Hargitán*. Vadász- és Versenylap XV(1871). 174; Vö. Bakos Géza: *Szarvasbögésen Erdélyben*. Nimród XXV(1937). 505; ill. Szemere László: *Éjjeli szállások*. Nimród XXXV(1948). 280.) Egy, a Kelemen-havasokból származó feljegyzés szerint pedig: „A városban elhajszolt idegenek itt pihennek meg a fenyőillatos kalibák összetakolt falócain a »fenyőbojtok« derékajlon.” (Sütő-Nagy Irén: *Szarvasbögés a Kelemen-havasokban*. Nimród XXXI(1943). 456.) Akad viszont olyan 19. századi gyakorlati útmutató, amely a székelyföldi (feldobolyi) méhészek körében ismert alkalmazását adja (Mátyás Mihály: *Gyakorlati utasítások a méhészet körében*. (Folytatás) Néptanítók Lapja II(1869). 267.), és fennmaradtak olyan szépirodalmi szövegek, amelyekben a fenyőbojtok nem csupán természeti elemként (lásd pl. Nyíró József: *Havasok VI. A szénégető legény*. Keleti Újság XIX(1936). 9.), hanem a vadász által elejtett medve „ravatalának” rituális kellékeként bukkannak fel (lásd pl. Horváth Béla: *A havasokon*. Nimród CI(1981). 327.). A Kárpát-medencében honos erdei, fekete-, luc- és jegenyefenyők „nem túl zsenge hajtásvége vagy a tülevelcsomója”-ként jegyzett *fenyőbojtot* gyógyhatásait illetően a 21. században a következők ismertek: „illóolaja légzéstimuláló és nyugtató hatású”. (Veszelszky Éva: *Üzenjünk*. [H. Borbála, Mátraalja.] Szabad Föld LXVI(2010). 32.)

⁶³ A *fenyővíz* itt: 'borókapalinka'.

[...] Felfrissítjük a fenyőbojtot nyoszolyát éjszakai nyugovóra.”⁶⁴ addig az állandó fény felé való törekvése miatt magas(abb) növési és kevés ágú *szelhafának*, könnyen hasíthatósága miatt, amelyet máig jó tulajdonságaként tartanak számon, jóval gyakoribb a felhasználása.

A gyimesiek e fenyőfajta egyes részeit is sajátos megnevezésekkel illetik, így például, a tobozát *csalóknának*,⁶⁵ a gyantáját *szuroknak*,⁶⁶ tüleveleit pedig *cserekének*⁶⁷ nevezik. Ezeket igen változatos módon hasznosítják.

A nyár elején olykor piacon is árusított *csalóka* felhasználását illetően elsősorban az abból való *szirup*készítés a legelterjedtebb, így a legismertebb is. Elkészítése a nők feladata. Szörpöt a nyár elején szedhető fiatal, még piros színű tobozból, illetve friss fenyőhajtásból készítenek, ezt a főzetet megfázás és torokfájás esetén gyógyszerként használják.⁶⁸ A toboz felhasználásának másik ismert módja a karácsonyfa díszítéséhez kapcsolódik. A tobozokat bronzal festik be és cémára kötve a karácsonyfákra aggatják őket.⁶⁹ Ebben az esetben a toboz esztétikai funkciót tölt be.

Gyimesben a fatörzsből kifolyó *szurok*ként ismert gyantának is többféle felhasználási módja ismert. Például, „élvezetes dolog volt a szurokrágás”,⁷⁰ azaz rágógumiként használták, és Gunda Béla adatolása szerint „elsősorban a pásztorok, erdei munkások, szénacsinálók egy-egy mogyorónyi, diónyi darabot naphosszat rágnak. Hitük szerint a gyanta tisztítja a fogat, gyógyítja a gyomrot, s erőt nyújt a gyalogláshoz”.⁷¹

A *fenyőszurkot* a fonókban egykor a nők is rágták, mivel a gyanta elősegítette a szájnedv képződését, amely szükséges volt a kender vagy a gyapjú könnyebb sodrásához,⁷² így aztán „a legények Gyimesben kirágott szurokkal kedveskedtek a lányoknak”.⁷³ A nők a gyantát szappankészítéskor is használták. Disznóvágás alkalmával az asszonyok összegyűjtötték a húsdarabokat, csontokat és vízben marószódával összefőzték.⁷⁴ Ehhez utólag gyantát adtak, hogy a készülő szappannak jó illatot adjon.⁷⁵ Gyógyhatását igazolja az az egykor Csíkban is általánosan

⁶⁴ Horváth Béla: *Csikországban*. Nimród III(1991). 24–25.

⁶⁵ A gyimesi tájszóként jegyzett 'fenyőtoboz' jelentésű *csalóka* kifejezést illetően lásd Wagner János: *i. m.* 142; Kóczián Géza – Pintér István – Gál Miklós – Szabó István – Szabó László: *i. m.* 34; Bosnyák Sándor: *A gyimesvölgyi magyarok hitvilága*. Bp. 1982. 153. (Folklor Archívum, 14.) Ennek székelyföldi névmagyaroztatát és használatát illetően lásd Orbán Balázs: *i. m.*

⁶⁶ A 'gyanta' jelentésű *szurok* kifejezést illetően lásd bővebben Gunda Béla: *Gyanta* (szócikk). = *Magyar Néprajzi Lexikon II. (F–Ka)*. Főszerk. Ortutay Gyula. Bp. 1979. 335. Vö. a gyimesbükkeként jegyzett *macskaszurok* ~ *facsipa* megfeleltetéssel. (Gálffy Mózes – Márton Gyula: *Gyimesi tájszók*. Magyar Nyelvőr LXXXIII(1959). 328.)

⁶⁷ A Gyimesben 1955 nyarán végzett (Gyimesbükkekre, Gyimesközépkokra és Gyimesfelsőlokra kiterjedő) nyelvjárási kutatások a *csereke* ('fenyőfa tülevele') mellett a *csetene* ~ *csetenye* ('fenyőbokor') és a *csap* ('fenyőgally') megnevezést is regisztrálták. (Lásd Gálffy Mózes – Márton Gyula: *i. m.* 324.) A 21. században lejegyzett adatolás szerint is: „Tuskóját *csutak*knak, ágait *csap*nak, tülevelét *cserekének*, tobozát *csalóknának*, a törzsön szivárgó gyantát pedig *szurok*knak nevezik.” (Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt: *i. m.* 62.)

⁶⁸ „Az éretlen tobozból szirupot főztek, melyet – különösen a gyenge tüdejűek – gyógyszerként ittak.” (Rác János: *i. m.* 203.)

⁶⁹ Ebben a fiú- és lánygyerekek egyaránt részt vállalnak, segítenek.

⁷⁰ Rác János: *i. m.* 265.

⁷¹ Gunda Béla: *i. m.* 335.

⁷² A szövéshez, fonáshoz szükséges eszközök és kiegészítők – pl. szövőszék, fonókerék, orsó – szintén fenyőfából készültek.

⁷³ Rác János: *i. m.* 264.

⁷⁴ A. E. 57 éves gyimesközépkoi róm. kat., háztartásbeli nő szóbeli közlése.

⁷⁵ Ehhez kapcsolódóan Rác János is feljegyzte: „A fenyő sajátos illatát már az ókorban értékelték.” (Rác János: *i. m.* 202.) A móc csebresek kapcsán pedig Gunda Béla jegyezte fel, hogy „fenyőkéregbe burkolt gyantát árultak, amellyel a parasztasszony a szobát illatosította”. (Gunda Béla: *i. m.* 335.)

ismert és használt eljárás, miszerint „kirepedezett kézre, lábra, kifakadt kelésre kenik”,⁷⁶ de összetevőként, olyan népi kenőcsreceptekben is felbukkan, amelyeket mind a humán, mind az állatgyógyászatban alkalmaztak. Például „kenyérkovással összekeverve kelésre, zsírral össze-főzve a tehén megrepedezett tőgyét kenik”.⁷⁷

A világítóeszközként jegyzett *szurkoskanálról* ugyancsak Gunda Béla írja, hogy „a gyimesi csángóknál [...] fakanál, bádogból készült tányér alakú edény, újabban fanyeles konzervdoboz, amelybe *fenyőszurkot* (gyanta) tesznek és lucfenyőből hasogatott szilánkokat, nyírfakérget kevernek össze”.⁷⁸ 1890-ben Xantus Bálint csíktaplocai tanító nagybátyjának, Xantus Jánosnak címzett levelében ugyancsak megemlíti a világítóeszközként való felhasználást.⁷⁹

A *csereke*, azaz a fenyő tülevele, a juhok és tehének táplálásában játszik fontos szerepet. A tehének téli takarmányozására is használják, de sokkal hangsúlyosabb a juhokéban, melyeknek kisebb, fiatalabb lucfenyőket vágunk, ezt *rágóbojtnak* nevezik. A tüleveleket és a fakérget⁸⁰ egyaránt leráglják, ami igencsak táplálónak bizonyul.

Az egyik leggyakoribb gyimesi fafajtaként⁸¹ a *veresfenyő* felhasználása igen szerteágazó, és ezek a felhasználási módok elsősorban a férfiak feladatai közé tartoznak. A helyiek egykor a fenyő fájának felhasználásával építették meg házaikat, gazdasági épületeiket, kapukat, kerítéseiket. A kerítéskészítéshez használt faanyaghoz fűződő hiedelem szerint a kerítés készítéséhez szükséges fenyőt olyan időszakban kell kivágni, amikor holdtölte van, hogy az sokáig tartson. A fogyó hold idején kivágott fából készült kerítés hamar elkorhad.⁸² Praktikusan, a legelők bekerítését szintén a lucfenyő használatával oldották, illetve oldják meg napjainkban is. A fenyőfa vastagabb ágait *felnyesik*, ezeket párosával X alakban a földbe verik, majd ezekre rakják a levágott ágakat. A házak építésekor a boronák megmunkálása kézzel, az erre alkalmas

⁷⁶ Miklóssy V. Vilmos: *Csiki népi sebtapaszkok. = Népismereti Dolgozatok 1980.* Szerk. Kós Károly – Faragó József. Buk. 1980. 62.

⁷⁷ Gunda Béla: *i. m.* 335; Szabó László Gy: *Népi (gyógy)növényismeret magyar kutatói.* Kaleidoscope VII(2016). 457–515.

⁷⁸ Gunda Béla: *Szurkoskanál* (szócikk). = *Magyar Néprajzi Lexikon V.* Főszerk. Ortutay Gyula. Bp. 1982. 119.

⁷⁹ „[...] a gyertyán és lámpán kívül kétféle világítószert használnak, az egyik a *fetyér*, melyet úgy készítenek, hogy a száraz lucfenyőből egy félméter, esetleg hosszabb szálkákat hasítanak, melyek valamivel vastagabbak, mint egy közönséges író tollszár, ezekből vagy 4 vagy 5 szálát összetesznek, s közéjük hosszan fenyőszurkot öntenek, azután egyik végét az összetett szálkákknak meggyújtják s kezükben tartják [!], estéken világítószertül használják. Mindig a széné vált részt eltávolítják a láng közül. Ezt némelyek *világzóznak* is nevezik. – A másik a *szurkos kalán*, mely nem egyéb, mint egy vasból vagy bádogból készült tányéralakú edény, lábai nincsenek. Ezen edénybe fenyőszurkot [hiányzik: *öntenek*] és a száraz kemény lucfenyőfából késsel szilánkokat faragnak, mit a szurok közé kevernek, meggyujtanak [!], szintén világítóul használnak. Mikor ezen edényben a nevezett anyagok égnek, akkor az edény a melegség következtében felhevül és kézzel nem lehet megfogni, hogy tovább lehessen tenni, azért egy pálcá nagyságú fát meghasítanak és azzal mozgatják, illetőleg megfogják és tovább szállítják a világító készüléket. Ezen készüléknek több helyeken olyan mozgatható fogantyúja van, mint a konyhákban lévő lábas edénynek, s azt megfogva teszik ide vagy oda.” Közli: V.: *Székelly világító-eszközök.* Néprajzi Értesítő XXII(1930). 153. A fenyőszurok a Tolnai Világlapja hasábjain közlésre került egyik (a *Gyimesi mese a hóról* című) műmesében is említésre kerül, amelyben a két hamis bolti eladólány által „csuffá [!] tett” medve a méz helyett, mi más, mint fenyőszurkot tervez nekik adni. (Nagy András: *Gyimesi mese a hóról.* Tolnai Világlapja XII(1912). 6–7.)

⁸⁰ A lucfenyő viszont festőnövényként nem vagy csak alig ismert, a kergének (*Cortex Piceae*) csíki felhasználása bőr cserzésére, tobozának (*Conus Abies*) pedig a gyapjú „világos-barna vagy vöröses-drapp” színezésére való használata korábbról jegyzett. (Lásd erről: Miklóssy V. Vilmos: *i. m.* 62; vö. Lőrinczi Etelka: *Fonalfestési kísérleteim növényekkel.* = *Kriszta János Néprajzi Társaság 3. Évkönyve.* Szerk. Zakariás Erzsébet. Kvár 1995. 73–80.)

⁸¹ Gyimes két jelentősebb erdőtipusának egyike a *veresfenyő* által uralt ún. *fenyőerdő*. (Vö. Babai Dániel – Molnár Zsolt: *i. m.* 151.)

⁸² A. E. 57 éves gyimesközéploki róm. kat., háztartásbeli nő szóbeli közlése.

faragó fészi ('fejsze') segítségével történt. Amikor a ház befödésre készen állt, a cserép vagy fazsindely felhelyezése előtt kisméretű *bojt*ot tűztek az épület két csúcsára, ezzel jelezve egy bizonyos munkafolyamat befejeztét. A 2000-es évek elejéig mind a gazdasági létesítmények, mind a lakóházak befedése a *szelhafából* hasított *dránicával*,⁸³ azaz fazsindellyel történt. A lakóházak padlózatát szintén fenyőfával borították be. Az ablak- és ajtótokok, keretek, illetve maguk az ajtók is ebből a fenyőből készültek. A jól kiszáritott *veresfenyő*ből bútorokat is készítettek. Tüzelőanyagként ma is nagy mennyiségben használatos. A fa kiszáritására sajátos módszert, a *kötározást*⁸⁴ alkalmazzák. A lépcsőket, fel- és lejáratokat szintén fenyőfából készítették. Az esős, sáros időszakokban a lucfenyő ágait a lépcsők alján és a bejáratok előtt elhelyezve lábtörlőként használják. A virágos ágyások téli betakarására, védelmére szintén ágakat, a *bojt*okat használják fel. A ház környékén használatos berendezések, eszközök (kaszák, gereblyék, ásók, villák nyelei) elkészítéséhez a fenyő alapanyagul szolgált és szolgál napjainkban is. A gereblye nyelének elkészítéséhez fiatal fenyőt használnak, amely vékony és egyenes kell legyen, hogy a munkaeszköz alkalmasnak bizonyuljon a feladat elvégzésére.

A nyári munkák idején, például a kaszálókon, szintén változatosan használják fel. A vízívást megkönnyítendő, kérgével a kisebb források folyását hosszabbítják meg, és szintén a fenyőkérget használják fel az ún. *kászu* készítésére, amely egy gyűjtőgeteskor használt henger alakú kéregedény. A fa kérgét kettéhasítják, ezt a két részt szintén a kéregből vékonyra vágott héjjal az alján és a két oldalán összefűzik, így málna, szamóca, esetleg gombák gyűjtőgetésére, hazaszállítására is alkalmas.⁸⁵ A kéreg hasonló módon történő felhasználása ismert a tejfeldolgozók, tejtermék készítőik körében is. A túró fenyőkéregből készült *túróskászu*ba tárolják, mert a kéreg különösen finom ízt kölcsönöz a túrónak. Ugyanakkor kalibák, esztenák, pajták fedőanyagként, valamint sőtartók alapanyagként is hasznosítják.⁸⁶

Ugyancsak a férfiak tevékenységéhez tartozott a ma is ismert, gyerekjátékként használt, ún. *eperpuska* elkészítése is. A fenyő friss hajtását levágják, a még vékony héjából kihúzzák a fát, ebbe belerakják az *epret*, azaz szamócát (*Fragaria*), majd a fát visszatolva, az erdei gyümölcsöt messzire repítik. A nyári szállásra gyalogláskor gyakorta készítették a gyermekek szórakoztatására.

A fenyőnek a gyimesi szellemi kultúrában betöltött szerepe is hangsúlyos. A folklórananyagból a lucfenyő egyik eredetmagyarázó mondája is ismert, amely szerint a menekülő és a fenyvesbe megbújó Szent Családot a csendjével el nem áruló *bojt*ot maga Jézus áldotta meg, hogy „tartsa meg a cserekéjét”.⁸⁷

⁸³ Vö. rom. *draniță* ('nagyobb zsindely'), illetve 'a zsindelynél nagyobb deszkalap, melyet fedéshez használnak' (Gálffy Mózes – Márton Gyula: *i. m.* 324.), valamint 'fenyőfából készített zsindelyféleség, amely a közönséges zsindelytől abban különbözik, hogy egyik szélén nincs hornyolva, a másikon pedig nincs élezve' (Kiss Lajos: *Rönk*. Magyar Nyelvőr CII(1978). 232.)

⁸⁴ A fenyő alsó ágait (koronáját) levágják, csupán a fa tetején (csúcsán) hagynak meg párat, amelyek elszívják a nedvességet, így a fátörzs gyorsabban kiszárad.

⁸⁵ Vö. Rácz János: *i. m.* 265.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Közli: Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt: *i. m.* 63. Ennek a szövegváltozatnak a rövid ismertetését, valamint a román folklórból is ismertetett párhuzamait lásd Rácz János: *i. m.* 264–265. A lucfenyő egy igen elterjedt értelemben is előfordul: „Jól figyelj, s a vihar során / Messze kerüld el a tölgyfát, / Lucfenyőtől mindig szaladj, / De a bükkhöz hű maradhatsz...”. (Vitéz Ferenc: *Június*. Néző pont. V–VI(2010–2011). 654.)

A májusfa állításakor a fenyő az élet szimbólumaként jelenik meg, melyet május elsejére virradóra, gyakran szalagokkal feldíszítve visznek a legények a leányoknak. Erről 1983-ban, Antal Imre ekként számolt be: „Régebb, amikor könnyebb volt az erdő fájához nyúlni, mert az magántulajdon volt, a legény május elsejére virradó éjszaka *jakabágot*⁸⁸ állított a leányos ház elé. Ez egy 7-8 méter magas, vékony fenyőfa, amelyet középtől lefelé az ágaitól *megnyesnek* és *meghántanak*. Néha színes papírszalagokat is kötnek reá és a tetejére színes (piros, zöld, narancssárga) gyapjúból készített *bojtot* erősítenek”⁸⁹

Életfaszimbólumként jelenik meg az a *Jakab-ág* is, amelyet a lakodalom előtti napon állítanak mind a menyasszony, mind a vőlegény házának kapujához. A menyasszony házát megkerülő lovasokról, akik „a ház elibe felszúrt zöld ág” körül kezét fogtak, már Orbán Balázs is említést tett,⁹⁰ legutóbb pedig Balatonyi Judit kutatásaiból derült ki, hogy „a lakodalmi fenyő elnevezését Gyimesben a *Jakab-napkor*, május elsején, a szeretett leány házána felállított, kisebb méretű fenyőágakra vezetik vissza [...], amely gyakorlat napjainkban ritkán fordul csak elő”⁹¹ Tereptapasztalataim alapján napjainkban egy kapuhoz két fát állítanak, amelyeket szalagokkal díszítenek fel. A fákat akkor veszik le, amikor már elszáradtak. A vőlegény és a menyasszony kiválaszt egy-egy fát magának, és úgy tartják, hogy amelyik fa hamarabb szárad el, az a fél távozik először az élők sorából.

Ez a fenyőfajta a halottkultuszban is meghatározó szerepet kap. Amikor a közösség egy fiatal(abb) tagja távozik az élők sorából, a lakóháztól egészen a temetőig kisméretű fenyőket szegeznek a kerítésekre. Előfordul, hogy ezek csúcsát eltörik, ezzel is jelezve, hogy az illető élete kettőbe tört, de az sem ritka, hogy a fák csúcsára fekete szalagot kötnek.⁹² A fenyőfa egy a halottkultuszban ismert másik formája az, amikor a koporsó sírba helyezése előtt a sírt fenyőágakkal bélelik ki, majd arra rakják rá a koporsót. Ebben az esetben a fenyő örökzöld ágai az örök életet (ti. annak elnyerését) szimbolizálják.

Következtetések

A gyimesközéploki intézményesített oktatás körülményes kialakulásának és fejlődésének következtében a növényismereti tudás megszerzésének és átadásának centruma, még a 20. század közepén is az otthoni, családi közeg volt, amely a hagyományos népi tudást közvetítette a fiatalabb generációknak. A 20. század második felében a 8 és 10 osztályos iskolarendszer

⁸⁸ A májusfát a tágabb értelemben vett Gyimeshez tartozó Hárompatakon (azaz: Kostelegen, Gyepécén és Csügésen) is *Jakab-ágnak* nevezik. (Lásd erről Karácsony Molnár Erika: *Jeles napi és ünnepi szokások Gyepécén, Kostelegen, Magyarcsügésen. = Hárompatak. Egy ismeretlen néprajzi kistáj Erdély és Moldva határán*. Szerk. Tomisa Ilona. Bp. 2003. 93–94.)

⁸⁹ Antal Imre: *Udvarlás és leánykérés Gyimesben. = Népiismereti Dolgozatok 1983*. Szerk. Kós Károly – Faragó József. Buk. 1983. 144–145.

⁹⁰ Orbán Balázs: *i. m.* 80.

⁹¹ Balatonyi Judit: *A gyimesi lakodalmak. Közös kultúra és különböző identitások?* Bp. 2017. 122. (Vallásantropológiai Tanulmányok Közép-Kelet-Európából 5.)

⁹² A ház lakodalmi minőségét jelző *Jakab-ág* halottkultuszban betöltött szerepét illetően lásd Balatonyi Judit: *i. m.* 122–123, továbbá a székelyföldi (csíkszentdomokosi) szokáspárhuzamot (ti. a fenyő hegyének fekete pántlikával való visszakötését) hivatkozó 64. lábjegyzetet is, amelyben Balázs Lajos azon értelmezése olvasható, mely szerint: „Ez a lakodalmi fenyőszimbólum-variáns egy jövőtlen lakodalom szimbóluma.” (Balázs Lajos: *Az „idomított” fenyő. Gondolatok a sorsfordulórítusok egy sokjelentésű szimbólumáról*. Korunk XVII(2006). 105.)

kötelezővé tételével a természet- és növényismeret tárgyaló tantárgyak már hatást gyakoroltak a népi növényismeret alakulására. Napjainkra már nemcsak a növényismeret tárgyaló tantárgyak alakítják ezt a tudást, hanem a megszervezett kirándulások, versenyek, növényekkel kapcsolatos íráskorok, amelyek lehetőséget nyújtanak a nem őshonos növények megismerésére is. Ezek a külső hatások bizonyos mértékben átalakítják, kiegészítik a fiatalok ismereteit, ezáltal a 14-15 éves korosztály esetében az intézményesített oktatás és a hagyományos tudásátadás kettőssége érhető tetten.

Annak ellenére, hogy több külső hatást gyakorló tényező (pl. a televízió, az internet) is jelen van a diákok hétköznapijában, a hagyományos tudás átvétele és alkalmazása részét képezi a fiatal generáció életvitelének. Ismereteik elsősorban a virágokra és a gyógynövényekre terjednek ki. Az előbbihez soroltak mindenekelőtt az esztétikai funkciójuk, az utóbbiak a gyógyításban betöltött szerepük miatt hangsúlyosabbak. A gyógynövények ismerete és gyűjtése, ezeknek alkalmazása a szülők és nagyszülők közreműködésével, segítségével és tanításával történik. A gyógynövényhasználatot illetően a gyerekek több, a népi humán- és állatgyógyászatban ma is alkalmazott eljárást ismernek. Ennek ellenére a növényekről beszélgetve, azok felhasználására rákérdezve olykor hangosan felnevettek, ami arra utalhat, hogy az erről való beszélés szokatlan számukra.

A felnőttek esetében a növényismeret és -használat elsősorban a nők feladatkörébe tartozik. A leginkább ismert és alkalmazott kategóriák a gyógynövények és a virágok, ennek okán a növénygyűjtés egy igen gyakori és fontos tevékenységnek számít. A gyógynövényeket gyógyító hatásuk miatt tartják fontosnak, hasznosításuk elsőként a betegségek kapcsán körvonalázódik. A növényismeretre vonatkozó tudás megszerzésének meghatározó helye a családi közeg, amelyben a növények ismertetése, megismerése már gyerekkorban megkezdődik, és a tudás elsődleges továbbítói a szülők és a nagyszülők.

A diákok és felnőttek kérdőíveiből kinyert adatok összességükben azt mutatják, hogy a gyógynövények gyűjtése és felhasználása mindegyik korcsoport esetében központi jelentőségű. A növényismereti tájékozottság a korcsoportok esetében eltérő adatokat mutat, hiszen a felnőttek leginkább a Gyimesben őshonos növényeket nevezték meg, míg a diákok növényismerete a külső hatások által megismert növényeket is magába foglalja. Alapvetően a két csoport növényismereti regisztere nagyszámú közös elemet tartalmaz, melyet az is példáz, hogy mindegyik nemzedék ismeretei szerint a *veresfenyő*, vagyis a lucfenyő a legelterjedtebb gyimesi növény. Ennek etnobotanikai vonatkozású tárgyalása során, annak többrétű és időtálló felhasználási módjainak példázására törekedve, az eddig összegyűjtött adatok alapján is egyértelmű, hogy a fenyő felhasználásának ennél feltehetően több módja is ismeretes volt, de azok némelyikét már a közösségi emlékezet sem tárolja. Ugyanakkor, miközben felhasználási köre fokozatosan csökken, a rá vonatkozó tudásnak egy része már csak az emlékezetben él. A *veresfenyő* példája azt is visszaigazolná látszik, hogy egy kulturális kulcsfaj használata és ismerete nem csupán egy adott kultúra anyagi részét képezi, hanem annak folklórányagában is megjelenik. Az emberélet fordulóin ma is felbukkanó növényi szimbólum, úgy tűnik, generációk sorát (el)kíséri.

Táblázatok

1. táblázat. A diákok által megnevezett növények

	Csoportok	Gyerekek megnevezése	Hivatalos megnevezés	Latin megnevezés
Termesztett növények	ehető növények	cukkini	cukkini	Cucurbita pepo var. cylindrica
		eper, szamóca	szamóca	Fragaria viridis
		földimogyoró	földimogyoró	Arachis hypogaea
		füge, egres	egres	Ribes grossularia
		kukorica	kukorica	Zea mays
		mák	mák	Papaver somniferum
		retkek	retkek	Raphanus sativus
		répa	sárgarépa	Daucus carota ssp. sativa
		ribizli	ribizli	Ribes rubrum
		szőlőbokor	szőlő	Vitis vinifera
		zöldborsó	zöldborsó	Pisum sativum
	fák	almafa	almafa	Malus
		cseresznyefa	cseresznyefa	Cerasus
		gesztenyefa	közönséges vadgesztenye	Aesculus hippocastanum
		homoktövis	homoktövis	Hippophae
		kakaófa	kakaó	Theobroma cacao
		körtefa	körtefa	Pyrus
		meggyfa	meggyfa	Prunus cerasus
		orgonafa	orgona	Syringa vulgaris
		szilva	szilva	Prunus domestica
	tuja	tuja	Thuja occidentalis	
	fűszernövények	babérlevél	nemes babér	Laurus nobilis
		kapor	kapor	Anethum graveolens
		tárkony	tárkony	Artemisia dracunculoides
		csombor	csombord	Satureja hortensis
	virágok	árvácska	árvácska	Viola wittrockiana
		bazsarózsa	piros bazsarózsa	Paeonia officinalis
		buzogányvirág	buzogányvirág	Dieffenbachia
		ezeregyéjszaka		Phlox paniculata
		gerbera	gerbera	Gerbera
		gyapot	gyapot	Gossypium

	Csoportok	Gyerekek megnevezése	Hivatalos megnevezés	Latin megnevezés
Termesztett növények	virágok	jégvirág	jégvirág	Euphorbia marginata
		kaktusz	kaktusz	Cactaceae
		karácsonyi kaktusz	karácsonyi kaktusz	Zugocatus truncatus
		kardvirág	iris	Iris germanica
		könnyezőpálma	filodendron	Monstera delicioasa
		krizantim	krizantém	Chrysanthemum hortorum
		labdarózsa	labdarózsa	Viburnum opulus
		liliom	liliom	Lilium candidum
		mikulásvirág	mikulásvirág	Euphorbia pulcherrima
		napraforgó	napraforgó	Helianthus annus
		nárcisz	nárcisz	Narcissus
		orchidea	kosbor	Orchis
		rózsa	rózsa	Rosa
		szegfű	szegfű	Dianthus
		tátogatató	tátika	Kickxia
		tulipán	tulipán	Tulipa gesneriana
		tüzes liliom	tüzes liliom	Hemerocallis fulva
		varjúhagyma, kikerics	őszki kikerics	Colchicum autumnale
Vénusz légyecsapója	Vénusz légyecsapója	Dionaea muscipula		
viola	viola	Matthiola incana		
Növények a természetben	bokrok	aranyeső	aranyeső	Laburnum
		bambusz	bambusz	Bambuseae
		borsikabokor	közönséges boróka	Juniperus communis
		fagyöngy	fehér fagyöngy	Viscum album
		hecserli, hecsedli, hecsellibokor, seggvakaró, csipkebokor	gyepúrózsa	Rosa canina agg.
	ehető növények	kokojza	fekete áfonya	Vaccinium myrtillus
		ménisora	vörös áfonya	Vaccinium vitis-idaea
		sóska	mezei sóska	Rumex acetosa
		szeder	mezei sóska	Rubus
	fák	akácfa	fehér akác	Robinia pseudoacacia
		akácia	akácia	Acacia
		ananász	ananász	Ananas
		banánfa	banánfa	Musa paradisiaca
		barackfa	barackfa	prunus persica
		bodza	bodza	Sambucus
		bükkfa	bükkfa	Fagus sylvatica

	Csoportok	Gyerekek megnevezése	Hivatalos megnevezés	Latin megnevezés
Növények a természetben	fák	cserfa	hamvas éger	Alnus incana
		diófa	diófa	Juglans
		eukaliptusz	eukaliptusz	Eucalyptus
		ezüstfenyő	szúrós luc	Picea pungens
		fehér fenyő	jegenyefenyő	Abies alba
		fenyőfa	fenyőfa	Pinaceae
		fűzfa	fűzfa	Salix
		kókuszpálma	kókuszpálma	Cocos nucifera
		lucsfafa	erdei fenyő	Pinus sylvestris
		majomkenyérfa	majomkenyérfa	Adansonia
		nyírfa	nyírfa	Betula pendula
		pálmafafa	pálma	Palmae
		tölgyfa	kocsánytalan tölgy	Quercus petraea
		vackorfa	vadkörte	Pyrus pyraeaster
		vörösfenyő	vörösfenyő	Picea abies
	gyógynövények	bábakonty	szártalan bábakalács	Carlina acaulis
		békaláb	mezei zsurló	Equisetum arvense
		cickafarok	közönséges cickafark	Achillea millefolium
		citromfű	citromfű	Melissa officinalis
		csalán, csihány, csihán	közönséges csalán	Urtica dioica
		ezerjófű	szurokfű	Origanum vulgare
		fenyőtoboz, csalóka	fenyőtoboz	Picea abies
		kakukkfű	kakukkfű	Thymus
		kamilla	sugártalan székfű	Matricaria discoidea
		körömvirág	körömvirág	Calendula officinalis
		menta	menta	mentha
		orbáncfű	közönséges orbáncfű	Hypericum perforatum
		utilapi	lándzsás utifű	Plantago major
		vad fodormenta	fodormenta	Mentha aquatica var. crispa
		vérburján	közönséges orbáncfű	Hypericum perforatum
	vízipui	veronika	Veronica beccabunga	
	virágok	ezeregyfű		
		gólyahír	mocsári gólyahír	Caltha palustris
		gyermekláncfű, pitypang	gyermekláncfű	Taraxacum officinale
		gyöngyvirág	gyöngyvirág	Convallaria majalis
		harangvirág	közönséges harangláb	Aquilegia vulgaris

	Csoportok	Gyerekek megnevezése	Hivatalos megnevezés	Latin megnevezés
Növények a természetben	virágok	havasi gyopár	havasi gyopár	Leontopodium alpinum
		hóvirág	hóvirág	Galanthus nivalis
		ibolya	ibolya	Viola odorata
		imola	imola	Centaurea
		jézuskoronája		
		kakastaréj	pávafarkú salamon- pecsét	Polygonatum verticillatum
		kakukkvirág, kankalin	tavaszi kankalin	Primula veris
		kéknefelejts	nefelejts	Myosotis
		lóhere	here	Trifolium
		margaréta	margaréta	Chrysanthem leucanthemum
		Mátyás virág		
		sisakvirág	sisakvirág	Aconitum
		tavirózsa	tavirózsa	Nuphar luteum
		vénasszonypapucs	Boldogasszony papucs	Cypripedium calceolus
		vízililiom, vízirózsa	tündérrózsa	Nymphaea
		ördögborda, páfrány	sasharaszt	Pteridium aquilinum
		ördögszekér	ördögszekér	Eryngium campestre

2. táblázat. A diákok által növények közé besorolt gombák

Gombák		
Gyerekek megnevezése	Hivatalos megnevezése	Latin megnevezése
csiperkegomba	kerti csiperke	Agaricus Campestris
galambgomba	ráncostönkű galambgomba	Russula Vesca
lófinggomba	bimbós pöfeteg	Lycoperdon
medvegomba	ízletes vargánya	Boletus Edulis
ökörnyelv gomba	cserepes gereben	Sarcodon Imbricatus
özlábgomba	nagy özlábgomba	Macrolepiota Procera
riskógomba	ízletes rizike	Lactarius Deliciosus
róka gomba	sárga róka gomba	Cantharellus Cibarius

3. táblázat. A felnőttek által megnevezett növények

	Csoportok	Felnőttek megnevezése	Hivatalos megnevezés	Latin megnevezés
Termesztett növények	ehető növények	bab		
		borsó	zöldborsó	Pisum sativum
		egres	egres	Ribes grossularia
		eper	szamóca	Fragaria viridis
		faszulyka	bab	Phaseolus vulgaris
		feketeretek	feketeretek	Raphanus sativus
		feketeribizli	ribizli	Ribes nigrum
		fokhagyma	fokhagyma	Allium sativum
		hagyma	hagyma	Allium
		káposzta	káposzta	Brassica oleracia var. capitata
		karalábé	karalábé	Brassica oleracia var. gogyloides
		karfiol	kelvirág	Brassica oleracia var. cauliflora
		krumpli	krumpli, burgonya	Solanum tuberosum
		kukorica	kukorica	Zea mays
		mák	mák	Papver somniferum
		napraforgó	napraforgó	Helianthus annuus
		padlizsán	padlizsán	Solanum melongena
		paprika	paprika	Capsicum annum
		paradicsom	paradicsom	Solanum lycopersicum
		reték	reték	Raphanus sativus
		saláta	saláta	Lactica sativa
		sárgarépa	sárgarépa	Daucus carota ssp. sativa
		szeder	szeder	Rubus
		szőlő	szőlő	Vitis vinifera
	torma		Armoracia lapathifolia	
	tök	tök	Cucurbita	
	uborka	uborka	Cucumis sativus	
	fák	alma	almafa	Malus
		barack	barackfa	Prunus persica
		cseresznye	cseresznyefa	Cerasus
		dió	diófa	Juglans
		körte	körtefa	Pyrus
meggy		meggyfa	Prunus cerasus	
szilva		szilvafa	Prunus domestica	

	Csoportok	Felnöttek megnevezése	Hivatalos megnevezés	Latin megnevezés	
Termesztett növények	fűszernövények	babérlevél	nemes babér	Laurus nobilis	
		bazsalikom	bazsalikom	Ocimum basilicum	
		csombor	csombord	Satureja hortensis	
		kakukkfű	kakukkfű	Thymus	
		kapor	kapor	Anethom graveolens	
		köménymag	kömény	Carum carvi	
		leustyán	orvosi lestyán	Levisticum officinale	
		petrezselyem	petrezselyem	Petroselinum hortense	
		rozmaring	rozmaring	Rosmarinus officinalis	
		tárkony	tárkony	artemisia dracunculus	
		zeller	zeller	Apium graveolens	
		virágok	árvácska	árvácska	viola wittrockiana
			bazsarózsa	piros bazsarózsa	paeonia officinalis
	csángó rózsza				
	fériga			Dryopteris filix	
	fikusz		gumifa	Fikus elastica	
	fukszia		fukszia	Fuchsia	
	futóka		szulák	Convolvulus	
	gerbera		gerbera	gerbera	
	györgyina		györgyina	Georgina	
	jázmin		jázmin	Jasminum	
	kaktusz		kaktusz	cactae	
	karácsonyi kaktusz		karácsonyi kaktusz	Zuccocatus truncatus	
	kardvirág		iris	Iris germanica	
	körömvirág		körömvirág	Calendula officinalis	
	labdarózsa		labdarózsa	Viburnum opulus	
	liliom		liliom	Lilium candidum	
	lizi virág				
	mikulásvirág		mikulásvirág	Euphorbia pulcherrima	
	orchidea		kosbor	Orchis	
	őszirózsa	őszirózsa	Callistephus chinensis		
	pálma	pálma	Palmae		
rózsa	rózsa	Rosa			
szegfű	szegfű	Dianthus			
tulipán	tulipán	Tulipa gesneriana			
Növények a természetben	ehető növények	kokozsa	fekete áfonya	Vaccinium myrtillus	
		málna	málna	Rubus idaeus	
		ménisora	vörös áfonya	Vaccinium vitis-idaea	

	Csoportok	Felnöttek megnevezése	Hivatalos megnevezés	Latin megnevezés
Növények a természetben	ehető növények	papsajt	papsajtmályva	Malva neglecta
		sóska	sóska	Rumex acetosa
	fák	bodza	bodza	Sambucus
		fenyőfa	fenyőfa	Pinaceae
		galagonya	galagonya	Cratageus
		orgona	orgona	Syringa vulgaris
	gyógynövények	árvacsihány	fehér árvacsalán	Lamium album
		ászpa	fehér zászpa	Veratrum album
		bábakonty	szártalan bábakalács	Carlina acaulis
		báránláb	mezei zsálya	Salvia pratensis
		cickafarok, pulykafű	közönséges cickafark	Achillea millefolium
		citromfű	citromfű	Melissa officinalis
		csihány, csalán	közönséges csalán	Urtica dioica
		csipkebogyó, hecselli, hecsedli	gyepűrózsa	Rosa canina agg.
		diófa lapi	diófa	Juglans
		epefű	tárnics	Gentiana cruciata
		eszpenz	hunyor	Helleborus purpurascens
		ezerjófű	szurokfű	Origanum vulgare
		fekete nadály	fekete nadálytő	Symphytum officinale
		fodormenta	fodormenta	Mentha aquatica var. crispa
		gyermekláncfű	gyermekláncfű	Taraxacum officinale
		gyertyánfű	fecsketárnics	Gentiana asclepiadea
		kakukkvirág, kankalin	kankalin	Primula veris
		kamilla	sugártalan székfű	Matricaria discoidea
		kokozja kóró	fekete áfonya	Vaccinium
		lándzsás utifű	lándzsás utifű	Plantago lanceolata
		menta	menta	Mentha
		orbáncfű	közönséges orbáncfű	Hypericum perforatum
		piros csalóka	fenyőtoboz	Picea abies
		rontó burján	aggófű	Senecio vulgaris
		utilapi	lándzsás utifű	plantago major
		vadgesztenye	vadgesztenye	Aesculus hippocastanum
		vadcsombor	kakukkfű	Thymus spp.
vérburján		közönséges orbáncfű	Hypericum perforatum	
vérrehulló fecskéfű	fecskéfű	Chelidonium majus		
zsálya	mezei zsálya	Salvia pratensis		
zsurló	zsurló	Equisetum		

	Csoportok	Felnöttek megnevezése	Hivatalos megnevezés	Latin megnevezés
Növények a természetben	virágok	békavirág	gyapjúsás	Europhorum latiforium
		gyöngyvirág	gyöngyvirág	Convallaria majalis
		harangvirág	közönséges harangláb	Aquilegia vulgaris
		hóvirág	hóvirág	Galanthus nivalis
		ibolya	ibolya	Viola odorata
		margaréta	margaréta	Chrysanthemum leucanthemum
		pásztortáska	pásztortáska	Capsella bursa-pastoris
		pitypang	pitypang	Taraxacum
		tátogató	tátika	Kickxia
	zsanika	zsanika	Alchemilla spp.	
	egyéb	bakceka	bakszakáll	Tragopogon orientalis
		burusztuj	közönséges bojtorján	Arctium lappa
		korpafű	györgyfü	Huperzia selago
		lóhere	lóhere	Trifolium spp.
		lósosdi	havasi sóska	Rumex alpinus
		martilapi	martilapu	Tussilago farfara
		serkefű	korpafű	Lycopodium spp.
		szamárcsipke	szamártövis	Cirsium spp.

4. táblázat. A felnöttek által növények közé besorolt gombák

Gombák		
Gyerekek megnevezése	Hivatalos megnevezés	Latin megnevezés
csiperkegomba	kerti csiperke	Agaricus campestris
galambgomba	ráncostönkű galambgomba	Russula vesca
özlábgomba	nagy özlábgomba	Macrolepiota procera
riskógomba	ízletes rizike	Lactarius deliciosus
róka-gomba	sárga róka-gomba	Cantharellus cibarius

From the Baobab to the Fern. Primary Schoolchildren's Knowledge about Plants in Gyimesközéplak (Lunca de Jos)

Keywords: Lunca de Jos, herb knowledge, knowledge transfer, cultural keystone species, ethnobotany

The current paper is based on a research carried out at the Majláth Gusztáv Károly Elementary School in Lunca de Jos, Harghita County, Romania, between 2017-2018. The research highlights the students' changing knowledge on plants and herbs and the sources of this knowledge. At the same time the analysis focuses on the parents' knowledge on the local flora as well and also reflects on knowledge transfer between the children/ youth and the middle aged from the village. Based on the collected data, the paper also contains an ethnobotanical presentation of a culturally determined keystone species, the European spruce (*Picea abies*).